

Hadislerde Geçen Şifalı Yöntemler ve İlaç Adları

Veli ATMACA, Yard. Doç. Dr.*

“Names of the Medicine and
Curative Elements in Hadiths”

Abstract: Medicine of the Prophet Muhammad is the words and applications of the Prophet which attracts attentions fairly from the first years of Islam until present time. In spite of this, there is not available any dictionary about the medical terms in hadiths. During the study, it has been seen that in the Arabic and Turkish works written on the subject, references to hadiths containing these concepts are limited, and to give one or two hadiths is seen as sufficient. In this study, the sources of medical terms in the hadiths are given only without further interpretations or supplements. In this perspective, the different versions of hadiths containing the same concept were accepted independent hadiths, and their sources were also pointed out.

Citation: Veli ATMACA, “Hadislerde Geçen Şifalı Yöntemler ve İlaç Adları” (in Turkish), *Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD)*, IX/1, 2011, pp. 67–94.

Key words: Medicine of the prophet Mohammed, Bloodletting by cupping, branding, date (fruit), Nigella Sativa, Honey.

I. Giriş

En eski kültürlerden en modern toplumlara kadar var olan gelen iki olgudan söz edilse; bunlar din ve tıp olabilir. Çoğu defa bunları birbirinden ayırmak da güçtür. Çünkü hasta olan insanın ‘en güçlü’ye yalvarması veya ondan yardım dilemesi ilk akla gelen sebep olarak görülmektedir. Belki de insanı hasta eden ya da her hastalığı değil de bazı hastalıkları insana veren o ‘en güçlü’ varlıktır. Bunu niçin yaptığı da merak konusudur ama çoğunlukla insana öfkesindedir. Tanrıyı insana karşı öfkeleniren sebep de insanın kendi söz ve fiilleridir. Bu durumda tanrıdan af dilemek; kendini affettirmek için O’nun gönlünü alacak sunumlar ve ritüeller sergilemelidir. Bunun yanında, insan kendisini hasta eden maddî veya manevî kirlilerden temizlenmelidir. Bu temizliği de kurallara uygun olarak ve belli vasıtalarla yapabilir. Tarihin değişmez temizlik maddesi

---

* Fırat Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Hadis, Elazığ, veli_atmaca@hotmail.com

ve en kutsal olan su, bilhassa nehir ve ırmak gibi ‘akarsu’lar bunların başında gelmektedir. Bunun haricinde hastalığı tedavi için çeşitli bitkisel, hayvansal, mineral ve madensel unsurlar akla gelmektedir. Bunların hangisinin, ne oranda ve kaç defa kullanılırsa şifalı olacağı da bir başka muammadır. Bunun bilgisi de Tanrı’nın bilgisi dâhilindedir ve bundan dolayı o bilgiye ulaşabilecek insan, tedavi bilgisini elde ettikten sonra onu denedikçe de tecrübe kazanacaktır. Bu bilgi ve tecrübe ile bazı insanlar, içinde yaşadığı toplumun hem hekimi hem de dinî otoritesi olacaktır. Sahip oldukları bilgi ise çok yücelerden gelmekte, belki de yıldızlardan temin edilmektedir. O hâlde yıldızlara gösterilecek her türlü ihtiram ve ilgi, kişinin kendisini koruması bakımından önemlidir. Fakat esrarengiz tedavi bilgisi, belki de yıldızlardan bazı insanlara gelmekte fakat onlar oraya gitmediğine veya gidemeyeceğine göre, yıldızlardan yeryüzüne gelen ama herkesin göremediği birileri tarafından iletilmektedir. Bu bilgilerin nasıl ve kimler vasıtasıyla geldiği bir tarafa, o bilgilere sahip olduğunu söyleyen meslek grupları o kadar çoktur ki; Câhiliyye Araplarında kâhinler, münecimler, arrâflar, şâirler bunlardan bazılarıdır. Ancak, bazı usûl ve yöntemlerle, çaresiz kalanların ihtiyacını gideren, bazı tecrübî yöntemlerle, karine veya ipuçlarıyla geçmişe veya geleceğe dair tahminlerde bulunan hatta bu tahminleri doğru çıkan kişilerin de var olduğu görülmektedir.

Hastalık sebebi, hastalığa iyi gelecek ilaç tespiti ve yöntem de yine başkalarının yardımını gerekli kulan mecburiyet hâlleridir. İnsanların zaafını ilgi odağı edinmiş bu ve benzeri mesleklerin, geçmişte olduğu gibi günümüzün modern ortamında bile sahtekârları mevcuttur. Bu durum ahlâkî bir problem olduğu kadar, inançla bağlantılı manzarasıyla dinlerin de problemidir.

Esasen incelemeye çalıştığımız Tıbb-ı Nebevî’deki ilaç isimleri, çeşitliliği, nasıl kullanılacağı hakkındaki nebevî bilgilere paralel olarak o devirde Câhiliyye tecrübesi de mevcuttur. Hz. Peygamber’in Câhiliyye örf ve âdetleriyle nasıl mücadele ettiği yolunda ciddi çalışmalar yapılmıştır¹. Fakat bizim yaptığımız gibi müstakil monografik çalışmalarda bile meseleyle dolaylı olarak ilgilenmek mecburiyeti doğmaktadır. Câhiliyye insanı şifayı ve kaynağını, bu bir bitki, hayvan veya put dahi olsa, kutsallaştırmıştır diyebiliriz. Şifanın vasıtası veya kaynağı kutsal olduğu takdirde, yalvarma, yakarma ve ibadet de ona yapılacağından, Resûlullâh’ın ilk yapacağı şey, “şifayı verenin Allah olduğu” inancını yerleştirmek olmalıdır. Bunun gereği olarak da kendisi bazen ilaç önermiştir ve bu ilaç Araplarca öteden beri biliniyor da olabilir. Fakat önemli olan, ilacı kullanmakla birlikte “hastanın akıbetini Allah’ın tayin edeceği, şifayı O’nun nasip edeceği” inancını tesis etmektir. Oysa maddî ilaçlar

¹ Ali Osman Ateş, “Asr-ı Saadette Dinler ve Gelenekler”, *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet’te İslâm*, II, 199–307, İstanbul: Beyan Yayınları 1994; Ali Çelik, “Asr-ı Saadet’te Halk İnançları”, *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet’te İslâm*, V, 327–445, İstanbul: Beyan Yayınları 1994.

geleneksel olarak bilinmektedir. Ancak tetkiklerimiz esnasında gördüğümüz kadarıyla, Hz. Peygamber'in ilaç olarak önerdiği bitkisel veya hayvansal maddi vasıta, halk tarafından biliniyordu. Fakat onların bilmediği hususlar vardı; ne miktarda, hangi vakitlerde, kaç defa tekrarlanacağı, kullanım usul ve yöntemleri Câhiliyye tecrübesinde veya geleneklerinde göremediğimiz bir durumdur.

Tedavi vasıtası yani şifalı yöntem olarak tatbik edilen ve diğer insanlar nazarında gizemli olan uygulamalar ise büyük oranda inanç ve itikatla iç içedir. İşte bundan dolayı Resulullâh'ın, kendisine müracaat eden hastalara önerdiği maddi vasıtalar için, key (dağlama) ve ilâk dediğimiz çocuklardaki boğaz ağrısını sıkarak ve kanatarak yapılan tedavi hariç, mutlak olarak yasak getirdiği görülür. Fakat rukye, tefl, nüşre, kâhine, arrâfa, müneccime veya büyücülere gitmeyi ciddi olarak ve kesinlikle yasakladığı ve bu konuda farklı bir rivâyetin olmadığını söylenebilir. Zira önceki inanç ve itikadın izlerini en çok taşıyan yöntemler bunlardı.

Bu kültürel ve tarihsel manzara içerisinde bir de Tıbb-ı Nebevî hadislerinin hadis tekniği açısından arz ettiği durum vardır. Buna göre tıbbî hadislerin, bazılarınca iddia edildiği gibi, uzun yıllar hatta asırlar boyu şifâhî olarak nakledildiği; kayda geçirilmediği gerekçesiyle anlam kaymasına uğradığı; lafzen unutmama ve yanlış ezberlemeler olabileceği varsayımını çürütecek derecede, hadislerin kaynağı dağınık, rivâyetlerde râviler tarafından eksiltme ve ilave yapılsa bile, Tıbb-ı Nebevî hadisleri bağlamında, ilaç adlarının değişmediği; bütün rivâyet farklılıklarına rağmen aynen ve ittifaken muhafaza edildiği kanaatindeyiz. Aynı argümanı, hadislerdeki râvî tasarrufu meselesini, hadislerin genelinde bir tahrîfât ve tashîf olduğu intibahını uyandıracak şekilde ele alanlara karşı da kullanabiliriz. Kanaatimizce râvilerin, ahkâm hadislerine gösterdiği titizlik kadar olmasa da, tıp ile ilgili hadisler hususunda da Hz. Peygamber'e ait bir söz veya fiilin muhafazası idraki ve sorumluluğu içerisinde davrandıkları muhakkaktır. Bu hassasiyetin gösterildiğine dair kanaatimizi destekleyecek delillerden biri de, şu yaptığımız ve bir nevi sözlük çalışması olarak görülen araştırmanın bütününde rastlayacağımız ortak manzaradır. O ortak manzara da, kaynakları, râvileri, asırları ve lafızlarındaki ilave ve eksiklikleri içermesine rağmen bütün rivâyetlerde ilaç adlarının aynen korunmuş olmasıdır.

Varsayımımızı iki ihtimal üzerine bina edecek olursak, eğer bu hadislerde kaynak farkı kadar, içerdiği tıbbî kelime ve terimler de farklılık arz ediyorsa, bu durumda bazı hadis araştırmacılarının iddia ettikleri gibi mahalli ağız, dil ve lehçe farkları hadislere büyük oranda etki etmiştir. Buna ek olarak hadislerin şifâhî nakdedilmesi ve râvî tasarrufları (mânâ ile rivâyet başlığı altında ortaya atılan argümanlar) neticesinde, hadislerin orijinal lafızlarından uzaklaştıkları iddiası kuvvet kazanmış olacaktır. Bunun sonucunda da lafız değişince anlamın değişeceği varsayımı haklılık kazanacak ve hadislerin "söyleniş

amacının dışına çıktığı” görüşüne zemin hazırlamış olacaktır.

İkinci ve bizim savunduğumuz sonuç ise, “kaynakların yazıldığı zamanı, muhtevası ve musannifin kendine has hadis kabul şartları ne kadar farklı olursa olsun, konumuz özelinde Tıbb-ı Nebevî hadislerinde geçen tıpla veya sağlıkla ilgili kelime ve kavramların değişmediği; aynen muhafaza edildiği” tahminidir. Şayet çalışmamız neticesinde kelime ve kavram tespitleri, bu tahmini doğrularsa bu takdirde diğer iddialar büyük ölçüde mesnetsiz kalacaktır. Yani hadislerin gerek uzun zaman şifâhî olarak nakledildiği; unutma ve yanılma ihtimalinin kaçınılmaz olacağı gerekse bir nevi râvî disiplinsizliği şeklinde abartılan mânâ ile rivâyete bağlı olarak hadislerin lafız değişikliğine, dolayısıyla anlam kaymasına maruz kaldığı görüşü ciddi manada eleştirilecektir.

Bu çalışma ile elde etmek istediğimiz sonuçlardan biri, yukarıda kısaca bahsettiğimiz üzere hadisin tarih ve usûl gibi bazı teknik alanlarına dair problemlerinde argüman geliştirmek; ikinci maksadımız ise, birçok âlimin ciddi emeklerle derlediği tıbbî hadislerin, kaynaklar arasındaki dağınıklıktan kurtulması, ihtiva ettikleri sağlıkla ilgili kelime ve terimlerin bir araya toplanmasıdır. “Tıbb-ı Nebevî Sözlüğü” oluşturmak amacıyla başladığımız ve devam ettirmeyi düşündüğümüz seri çalışmaların, şimdilik konunun ana hatlarıyla tespiti gibi mütevazı bir çerçevede yürütüleceğini belirtmeliyiz. Bu sınırlılığın, malzemenin son derece fazla ve dağınık olmasından kaynaklandığı takdir edilecektir. Bununla bağlantılı olarak ilk safhada başvuracağımız kaynaklar, tasnif devri kaynakları, bilhassa *Kütüb-i Sitte*’den ibaret olacaktır.

Sözlük tarzı kavramsal çalışmanın, konuya ilgi duyan fakat hem Arapça kaynakları hem de hadis kaynaklarını kullanma konusunda yeterli olmayan tıp tarihi uzmanları, bilim, medeniyet ve düşünce tarihçisi, eczacı, antropolog ve halk bilimcisi gibi araştırmacılara faydalı olacağını umuyoruz. Söz konusu disiplinleri de göz önüne alarak sıralayacağımız kelime ve kavramların hem Türkçe yazım şeklini aslına en yakın ve yanlışsız şekliyle kaydetmeye hem de uzmanların tetkikine yardımcı olmak için parantez içinde Arapçasını vermeye özen göstereceğiz. İlgili kelime ve kavramların altında o lafzın yer aldığı hadisi aynen tercüme ederek tırnak içerisinde vereceğiz. Aynı kelimenin yer aldığı ama diğer hadislere nazaran ilâve ve eksikliği olan ya da lafzında farklılık gördüğümüz rivâyetleri de, hangi bağlamlar içinde kaynaklarda yer aldığını görmek ve izleyebilmek için tekrar zikretmekten kaçınmayacağız. Esas olan, tıbbî kelime ve kavramları içeren hadislerin, hem ibare bütünlüğü içerisinde; bağlamı dâhilinde hem de farklı kaynaklardaki yeri itibarıyla tespit edilmesidir.

II. Hadislerde Geçen İlaç Adları

Acve (العجوة): “*Kim sabahleyin yedi tane acve hurması yerse o gün ona ne*

zehir (semm) ne de sihir zarar verir”²

Sa’d (b. Ebî Vakkâs) diyor ki, “ Hastalanmıştım da Resûlullâh beni ziyarete geldi, elini göğsüme koydu; serinliğini ta kalbimde hissettim. Bana “*Sen kalp hastasıysın (mefûd)*” dedi. Sakîf kabîlesinin kardeşi Hâris b. Kelede’ye git, o hekimdir. Medîne’nin kuru acve (temru’l-acve) hurmasından yedi tane alsın çekirdekleriyle birlikte ezsin. Sonra da ağzına ilaç olarak damlatsın” buyurdu.³

Acvetü’l-âliye (عجوة العالية) (Yayla Hurması): “Acvetü’l-Âliye’de şifa vardır. O sabahın erken vaktinde yenilirse tiryak (panzehir) olur”⁴.

Burada M. Fuâd Abdülbâkî’nin *Müslim*’deki hadise yazdığı ta’likinde yer alan ve Nevevî’den verilen açıklamalara göre, Medine hurmasının fazileti, sabah erken vakitte yenilmesinin tavsiye edilmesi ve yedi adet önerilmesi hikmetini bizim bilmediğimiz; Hz. Peygamber’in bildiği özel bir şey olması icap eder. Dolayısıyla faziletine ve ondaki hikmete itikâd gerekir. Âliye ise Medîne’nin Necd tarafına düşen yaylalardır. Sâfile denilen yer de Tihâme tarafında bir yerdir. Acve de temrin en güzel çeşididir.

Akşam Öğünü (العشاء): “Bir avuç hurma döküntüsüyle de olsa akşam yemeği yiye. Akşam yemeğini terk etmek ihtiyarlıktır”⁵.

Arap Koyununun Yağı (آلية شاة عربية): “Irku’n-Nesâ’nın şifası Arap koyununun yağıdır. Bu yağ eritilir, üç kısma ayrılır ve her gün bir kısmı olmak üzere üç gün sabah aç karna içilir”⁶.

Bal Şerbeti (شربة العسل): “Üç şeyde şifa vardır; bal içmede, hacâmatta ve ateşle dağlamada. Ben ümmetime dağlayarak tedaviyi yasakladım”⁷.

“İlaçlarımız (edviye) içerisinde şifa (hayır) olsaydı, şertatu mihcemde

² Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâ’il el-Buhârî, *el-Câmi’u’s-sahih*, I-VIII, Beyrut: Dâru’l-Fikr 1991, “Tıb”, 52, nr. 5769, 56, nr. 5779, “Et’ime”, 43, nr. 5445; Ebû Hüseyin Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî, *Sahih*, I-V, Beyrut: Târihu’t-Türâsi’l-Arabî, ts., “Eşribe”, IV, 739, nr. 165; Ebû Dâvûd Süleymân b. Eş’as es-Sicistânî, *Sünen*, I-IV, Kahire 1988, “Tıb”, 12, nr. 3876; Ebû’s-Se’âdât Mübârek b. Muhammed İbnü’l-Esîr, *Câmi’u’l-usûl fi ehâdisi’r-Resûl*, I-XII, Mektebetü Hulvân 1971, VII, nr. 5641.

³ *Ebû Dâvûd*, “Tıb”, 12, nr. 3875; İbnü’l-Esîr, *Câmi’u’l-usûl*, VII, nr. 5641; Ali el-Müttakî el-Hindî, *Kenzü’l-ummâl fi süneni’l-akvâl ve’l-efâl*, Beyrut 1989, X, 28199, 28468.

⁴ *Müslim*, “Eşribe”, IV, 740, nr. 166; İbnü’l-Esîr, *Câmi’u’l-usûl*, VII, nr. 5642; *Kenzü’l-ummâl*, X, 28200.

⁵ Ebû İsa Muhammed b. İsa et-Tirmizî, *Sünen*, I-V, Beyrut: Dâru’l-Fikr ts., “Et’ime”, 46, nr. 1856; *Kenzü’l-ummâl*, X, nr. 28289.

⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid İbn Mâce el-Kazvîni, *Sünen*, I-II, Beyrut 1987, “Tıb”, 14, nr. 3463; Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdullâh el-Hâkim en-Nisâbüri, *Müstedrek ale’s-Sahihayn*, I-V+Fihrist, Beyrut 1998, V, 290, nr. 7535.

⁷ *Buhârî*, “Tıb”, 3, nr. 5680–5681; *İbn Mâce*, “Tıb”, 23, nr. 3491; İbn Abbâs’ın sözü olarak mevkûf şekliyle: Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, *Müsned*, Beyrut: Dâru’l-Fikr 1991, I-X, I, 529, nr. 2208. Buhârî ise aynı babın ilk rivâyeti olarak İbn Abbâs’tan mevkûf şeklini ama ikinci rivâyette ise İbn Abbâs yoluyla merfû olanını vermektedir.

(hacâmat), baş içmede, lez'atu nârda (dağlama, keyy) olurdu”⁸

“İlaçlarınızdan birisinde hayır olsaydı şertatu mihcem’de, bal içmede ve hastalık olan ateşle dağlamakta olurdu. Ben dağlanmayı sevmem”.⁹ Bazı tarîklerinde “İlaçlarınızdan birisinde şifa olsaydı...” şeklindedir.

Kardeşi ishal olan bir sahâbînin müracaatı karşısında Hz. Peygamber’in üç defa balı tavsiye etmesine karşılık netice alınamayınca hatta ishalinin artmasına rağmen dördüncü defa, “Kardeşinin karnı yalanladı” dedi. Bundan sonra iyileştiği nakledilmektedir.¹⁰

“Her ay üç günün sabahında kim bal kaşıklarsa belânın büyüğü ona isabet etmez”.¹¹ “Size iki şifayı öneriyim, bal ve Kur’ân”.¹²

Belh (البليح): “Yaş (belh) hurmayı kuru (temr) ile yiyin. Eskisini yeni (taze) olanla yiyin. Çünkü şeytan bunu görünce kızar ve “İnsanoğlu eski olanla tazesini yiyene kadar yaşadı”, der.¹³

Büsür (البسر, Taze, koruk hurma): Ümmü Münzir bint Kays el-Ensâriyye’nin anlattığına göre: “Hz. Peygamber Ali ile birlikte bana geldiler tavanda asılı ham hurmalarımız vardı (Devâl). Peygamberimiz onlardan yemeye başladı. Ali de yiyordu. Peygamber O’na, “Ali yavaş ol bakalım sen nekâhet hâlindedin” dedi. Ali oturdu Resûlullâh yemeye devam etti. Ben de Ali için self ve arpa (şa’îr) yemeği yaptım. Resûlullâh: “Ali bundan al, bu senin için daha uygun” dedi.¹⁴

Çörek Otu (حبة السوداء, Habbetu’s-Sevdâ): “Habbetu’s-Sevdâ’da, sâam hariç her hastalığa karşı şifa vardır. Sâam ise ölüm demektir”.¹⁵

⁸ Müslim, “Selâm”, V, 52–53, nr. 69.

⁹ Buhârî, “Tıb”, 4, nr. 5683.

¹⁰ Buhârî, “Tıb”, 4, nr. 5684, 24, nr. 5716; Müslim, “Selâm”, V, 62–63, nr. 90; Tirmizî, “Tıb”, 31, nr. 2082; İbnü’l-Esîr, Câmi’u’l-usûl, VII, nr. 5635, 5660. Buhârî ve Tirmizî rivâyetinde yer alan ifâde daha açıklayıcı görülmektedir. Nitekim “Allah doğru söyledi; kardeşinin karnı yalanladı” denilmektedir. Buna göre ilgili âyete atıfla Allah’ın ilm-i ezelisine sığınan Hz. Peygamber bir bakıma dua etmiştir.

¹¹ İbn Mâce, “Tıb”, 7, nr. 3450.

¹² İbn Mâce, “Tıb”, 7, nr. 3452.

¹³ İbn Mâce, “Et’ime”, 40, nr. 3330; Kenzü’l-‘ummâl, X, 28198.

¹⁴ Tirmizî, “Tıb”, 1, nr. 2037; Ebû Dâvûd, “Tıb”, 2, nr. 3856; İbn Mâce, “Tıb”, 3, nr. 3442; İbnü’l-Esîr, Câmi’u’l-usûl, VII, nr. 5665. Ebû Dâvûd’ta “şa’îr ve silq” şeklinde tabir edilmektedir. İbn Mâce rivâyetinde ise taklib ile “silq ve şa’îr” şeklinde nakledilmektedir.

¹⁵ Buhârî, “Tıb”, 7, nr. 5687–5688; Müslim, “Selâm”, V, 61, nr. 87; Tirmizî, “Tıb”, 5, nr. 2041; Ahmed, Müsned, IX, 466, nr. 25121; İbnü’l-Esîr, Câmi’u’l-usûl, VII, nr. 5639. Bu hadisin sonundaki “sâam, mevt (ölüm) demektir” şeklindeki açıklama hem Buhârî hem de Müslim’de merfû rivâyetin devamı olarak verilirken Müsned ve Tirmizî’deki rivâyette ise musanniflere ait açıklama şeklinde ayrıca verilmektedir. Ayrıca Müslim’de Habbetu’s-Sevdâ’nın diğer adının ‘şûnîz’ olduğu da Merfû ifadeye dâhil görünmektedir. İbnü’l-Esîr’de yer alan “Tirmizî bunu mevkûf olarak nakletti” şeklindeki bilginin yanlış olduğu kanaatindeyiz. Zira Tirmizî’deki rivâyete baktığımızda isnadın muttasıl, metnin de merfû olduğunu görüyoruz.

Devâl (الدوالي | الدوالي, Devâlî, Dâliyetun, ham hurma): Ümmü Münzir bint Kays el-Ensâriyye'nin anlattığına göre: “Hz. Peygamber Ali ile birlikte bana geldiler tavanda asılı ham hurmalarımız vardı (Devâl). Peygamberimiz onlardan yemeye başladı. Ali de yiyordu. Peygamber O'na: “*Ali yavaş ol bakalım sen nekâhet hâlinesin*” dedi. Ali oturdu Resûlullâh yemeye devam etti. Ben de Ali için self ve arpa (şa'îr) yemeği yaptım. Resûlullâh: “*Ali bundan al, bu senin için daha uygun*” dedi.¹⁶

Deve İdrarı (البيان الإبل): Ureynelilerden bir grup insan Müslüman olmak üzere Hz. Peygamber'e geldiler. Bir müddet kalınca hasta oldular ve Medine'nin havasının kendilerini hasta ettiğini; onlara iyi gelmediğini söylediler. Nitekim karınları şişmiş ve hâlsiz kalmışlardı. Şikâyetleri üzerine Resûlullâh onlara, “*Sadaka develerine gitmelerini onların sütlerini ve idrarlarını içmelerini*” önerdi. Denileni yaptılar ve iyileştiler. Olayın devamı onların çobanı öldürüp develeri çalmaları ve cezalandırılmaları şeklinde uzunca anlatılır. Burada el-Cevâ kelimesi vardır ki, bir yerin havasının kişinin tabiatına iyi gelmeyip hasta etmesi anlamındadır. Sadece deve sütü, sadece deve idrarı ve her ikisi birlikte anılan rivâyet farklılıkları vardır. Burada deve ismi olarak da “İbil” ve “Eten” şeklinde geçmesi acaba bir tür deveye mi işaret edilmektedir sorusunu akla getirmektedir.¹⁷

Yukarıdaki rivâyetin bir başka anlatımı şöyledir: “Ureyneliler Medine'ye gelmişlerdi. Resûlullâh'a, karın ağrısından şikâyet ettiler. Çünkü oranın havası onlara iyi gelmemişti. Resûlullâh da bunları sadaka develerinin otladığı yere gönderdi, “*Onların sütlerinden ve idrarlarından için*” dedi.¹⁸ Aynı hadisin yine aynı şikâyetlerle gelmiş olan bedevi Ukl kabilesi mensuplarının sadaka develerini gasp edip çobanı öldürdükleri ve dinden döndükleri gerekçesiyle söylendiği de nakledilmektedir.¹⁹

İbnü'l-Esîr'deki “sâm, ölüm” ve “Habbetu's-Sevdâ, şüniz demektir”, şeklindeki açıklamalar da İbn Şihâb'a nisbet edilmektedir. Nitekim Buhârî, “Tıb”, 7, nr. 5688'de bu açıklamaları İbn Şihâb'ın sözü olarak ayrıca nakledilmektedir. Müslim'deki rivâyetin ilkinde verilmesine rağmen devamındaki tahvil (H) yoluyla verilen isnadla şüniz açıklamasının rivâyetin aslından olmadığı bilgisi yer almaktadır. Müslim, âdetâ rivâyeti tashih edercesine V, 62, nr. 88'de mücerred metni vermektedir. *Müsnef*'deki rivâyette hadisin bitiminden sonra açıklama sığasıyla ‘ya'ni’ diyerek ayrıca verilmiştir.

¹⁶ *Tirmizî*, “Tıb”, 1, nr. 2037; *Ebü Dâvûd*, “Tıb”, 2, nr. 3856; *İbn Mâce*, “Tıb”, 3, nr. 3442; *Hâkim*, V, 581, nr. 8293; İbnü'l-Esîr, *Câmi'u'l-usûl*, VII, nr. 5665. Ebü Dâvûd'ta “şa'îr ve silq” şeklinde tabir edilmektedir. İbn Mâce rivâyetinde ise taklib ile “silq ve şa'îr” şeklinde nakledilmektedir.

¹⁷ İbnü'l-Esîr, *Câmi'u'l-usûl*, VII, nr. 5658, ayrıca nr. 5557'ye bakulabilir.

¹⁸ *Buhârî*, Zekât, 68, nr. 1501, Muhâribîn, 1, nr. 6803; *Müslim*, Kasâme, IV, 232–236, nr. 8, 10; *Tirmizî*, Tahare, 55, nr. 72–73, “Tıb”, 6, nr. 2042, “Et'ime”, 38, nr. 1845; *İbn Mâce*, “Hudûd”, 20, nr. 2578, “Tıb”, 30, nr. 3503; *Nesâî*, “Tahâre”, 191, nr. 306, “Tahrîmu'd-dem”, 7, nr. 4027, 8, nr. 4028–4031, 4034, 9, nr. 4035.

¹⁹ Hadiste anlatılan vakıanın fâilleri hakkında ihtilaflar vardır. Bazı rivâyetlerde “insanlar, bir grup bedevî” şeklinde meçhûl beyân yanında açıkça kabile adı da zikredilmektedir. Sözü

Bu rivâyetlerden birinin sonunda geçen “Mirârate’s-seb’i” tabiri tetkike muhtaçtır. Az önce sebab-i vurduyla nakledilen hadisin râvî tarafından ihtisaren anlatımı değilse, Resûlullâh şu sözünü mutlak olarak söylemiştir: “Devenin (ibil) sütünde ve idrarında mide rahatsızlıklarınız için devâ vardır”.²⁰ “Develerin sütlerinde ve idrarlarında sizin mide ağrınıza (Zerab, zeribe, hazımsızlık) devâ vardır”.²¹

İbn Şihâb, rivâyetini aldığı Ebû İdrîs el-Havlânî’ye, “Eşek sütünü, yırtıcı hayvanın ödünü veya deve idrarını içip abdest alabilir miyiz? Diye sormuş. O da, “Müslümanlar onunla tedavi olurlardı, bunda bir beis görmediler. Ancak eşek sütü konusunda Resûlullâh’ın, eşek etini yasakladığını ama sütleri hakkında bir emir veya nehyde bulunmadığını” söylemiştir.²²

Benî Âmir’den bir adam, “İslâm’a yeni girmiştım. Ancak dinim konusunda dertlendim, Ebû Zerr’e vardım. O da, “Ben Medine’de hasta olmuştım. Resûlullâh bana deve veya koyun tavsiye ederek dedi ki, “Bunların sütlerinden iç” buyurdu. Hammâd, “İdrarların da zikredildiği konusunda şüphe ediyorum” dedi.²³

edilen kabîlenin de adında ihtilaf olup bazılarında “Ureyne” bazılarında ise ‘Ukl denilmektedir. Esasen hadis tekniği açısından hadislerin şifâhî naklinin sonucu ve râviden kaynaklanan sebepler olmakla beraber bu çalışma açısından bu durumun bizi ilgilendiren yanı, kanaatimizce her kabîle “deve idrarıyla şifa aramıyor veya böyle bir gelenekleri yoktu. Ama bu kabîlenin tedavi geleneğinde veya bunların diyarında bu tarz bir uygulama olabilir. Bundan dolayı ve bunu bilen Peygamberimiz onlara “deve idrarı” önermiş olabilir. Yoksa Hz. Peygamber’in diğer karın ağrısı şikâyetinden dolayı gelenlere deve idrarı önerdiğine rastlamadık. Bu tavsiye sadece o kabîle mensuplarına yapılmıştır. Bunun sebebini de yukarıdaki gibi değerlendiriyoruz. Bunun hangi kabîle ve hangi bölgeden olduğunun tayin edilmesi, o civarda yerel bir gelenek olup olmadığının tetkiki bakımından önem arz etmektedir. *Buhârî*, “Vudû”, 67, nr. 233, “Cihâd ve Siyer”, 152, nr. 3018, “Meğâzi”, 37, nr. 4192, Muhâribîn, 1, nr. 6802, 3, nr. 6804, “Diyât”, 22, nr. 6899; *Müslim*, “Kasâme”, IV, 234–236, nr. 9; *Ebû Dâvûd*, “Hudûd”, 3, nr. 4364–4365; *Nesâî*, “Tahâre”, 191, nr. 305, “Tahrîmu’d-Dem”, 7, nr. 4024–4027, 8, nr. 4032. *Nesâî*, “Tahrîmu’d-Dem”, 9, nr. 4036’da “nâsun mine’l-Arap”, nr. 4037’de ve *Buhârî*, “Tefsîr, Süre 5/5”, nr. 4610’da ve *Müslim*, “Kasâme”, IV, 235, nr. 9’de ise “kavmun” tabiri ile nakledilmiştir. *Buhârî*, “Meğâzi”, 37, nr. 4193’te ise Musannif, İbn Suheyb’in Enes’ten rivâyetinde ‘Ureyne, Ebû Kılâbe’nin Enes’ten rivâyetinde ise ‘Ukl şeklinde geçtiğini belirtmektedir. *Buhârî*, “Tıb”, 5, nr. 5685 ve 6, nr. 5686’da ise “ünâs” olarak verilmektedir. *Buhârî*’nin bu husustaki en ilginç rivâyetinde ise “أناس أو رجال من عقل وعربة”/‘Ukl ve ‘Urayne’den bazı insanlar veya kimseler” şeklindeki lafzıdır. *Buhârî*, “Tıb”, 29, nr. 5727. Ancak *Buhârî*, Muhâribîn, 4, nr. 6805’teki “من عقل ولا أعلمه إلا قال: من عقل” ibaresiyle kabîlenin adı konusunda şüphenin olduğunu; iki ayrı kabîle olmadığını beyan etmesi ve bu farklılığın râviden kaynaklandığını izah etmiş görünüyör.

²⁰ *Kenzü’l-‘ummâl*, X, nr. 28219.

²¹ *Kenzü’l-‘ummâl*, X, 28219, “Develerin sütlerinde ve idrarlarında sizin mide ağrınıza “şifa” vardır” tabiri için bkz. Ahmed, *Müsned*, I, 629, nr. 2677; *Kenzü’l-‘ummâl*, X, 28286.

²² *Buhârî*, “Tıb”, 57, nr. 5781.

²³ *Ebû Dâvûd*, Tahâret, 123, nr. 333. Bu hadis, uzunca bir rivâyet olup devamında su ile gusül meselesinden bahsedilmektedir.

Deve Sütü (ألبان الإبل) “Develerin sütlerinde ve idrarlarında sizin mide ağrınıza (Zerab, hazımsızlık) devâ vardır”.²⁴

Dühn (الدهن) “Yağlanma (yağ sürünme) sefaleti giderir, giyim zenginlik göstergesidir, hizmetliye verilen bağış düşmanı defeder”.²⁵

Fisâd (الفساد): Damarı kesmek, yarmak anlamında olup damardan kan alma işi için kullanılan bir kelimedir. Bir tür hacâmatır. “En hayırlı ilaç (devâ) hacâmat ve fisâdtır”.²⁶ el-Fusdet ise Araplar tarafından hurma kana bulanarak çocuklara bir hastalıktan ötürü yedirilirdi. Ancak bu türlü ilaç hadislerde zikredilmemektedir. Mifsad ise damar açmakta, hacâmat yapmakta kullanılan alete denir. Asıl hacâmat aletine şerta veya mihcem denilmektedir.

Hz. Ali der ki, Resûlullâh bana hacâmat olmamı ve iftisâd (damarı keserek kan aldirmamı) emretti.²⁷

Ali'den, “Nebî (s.a.v.) bana hacâmatı ve damardan kan aldirmamı (Fisâd) emretti.”²⁸

Hacâmat (الحجامة): “Üç şeyde şifa vardır; bal içmede, hacâmatta ve ateşle dağlamada. Ben ümmetime dağlayarak tedaviyi yasakladım”.²⁹

“Tedavi olduğunuz şeylerin en iyisi hacâmat ve el-kustu'l-bahrîdir. Çocuklarınızın boğazını sıkarak eziyet etmeyin!”.³⁰ “Tedavi olduğunuz şeylerin en hayırlısı olsa, bu hacâmat olur”.³¹ “Tedavi olduğunuz şeylerin en iyisi ledûd, se'ût, hacâmat ve meşyidir. Sürmelendiğiniz şeyin en iyisi de ismidir. O gözü cilalandırıp saçın bitmesini sağlar”.³² “Şiddetli sıcaklarda hacâmatın yardım alın (hacâmatla rahatlayın). Çünkü kan bazen hareketlenir (galebe çalar) adamı öldürür”.³³ “En hayırlı ilaç (devâ) hacâmat ve fisâdtır”.³⁴ “Şu kaylûle ne güzel âdet ve hacâmat ne güzel gelenek”.³⁵ “Size ense çukurundan (gamahduvet) hacâmatı öneririm. O yetmiş iki hastalığa (dâu) devâdır. Delilik (cünûn), cüzzâm, baras (abraş, ciltteki beyaz benekler) ve diş ağrıları gibi beş hastalık

²⁴ Ahmed, *Müsned*, I, 629, nr. 2677; *Kenzü'l-'ummâl*, X, 28219, 28286.

²⁵ Ali b. Ebî Bekr el-Heysemî, *Mecme'u'z-zevâid ve menbe'u'l-fevâid*, Beyrut 1987, V, 132.

²⁶ *Kenzü'l-'ummâl*, X, nr. 28134.

²⁷ *Kenzü'l-'ummâl*, X, 28493.

²⁸ *Kenzü'l-'ummâl*, X, nr. 28493.

²⁹ *Buhâri*, “Tıb”, 3, nr. 5680–5681; *İbn Mâce*, “Tıb”, 23, nr. 3491; İbn Abbâs'ın sözü olarak mevkûf şekliyle: Ahmed, *Müsned*, I, 529, nr. 2208. Buhâri ise aynı babın ilk rivâyeti olarak İbn Abbâs'tan mevkûf şeklini ama ikinci rivâyette ise İbn Abbâs yoluyla merfû olanını vermektedir.

³⁰ *Buhâri*, “Tıb”, 13, nr. 5696; *Kenzü'l-'ummâl*, X, nr. 28120.

³¹ İbn Mâce, “Tıb”, 20, nr. 3476.

³² *Tirmizî*, “Tıb”, 9, nr. 2047–2048; Hâkim, *Müstedrek*, V, 295, nr. 7547; *Kenzü'l-'ummâl*, X, nr. 28162.

³³ Hâkim, *Müstedrek*, V, 299, nr. 7557; *Kenzü'l-'ummâl*, X, nr. 28119.

³⁴ *Kenzü'l-'ummâl*, X, nr. 28134.

³⁵ *Kenzü'l-'ummâl*, X, nr. 28147.

bunlardandır”.³⁶ “Kafa ortasından olunan hacâmat, cinnete, cüzzâm, uyku/uyuşukluğa ve dış ağrılarına karşı yapılır”.³⁷

Ali’den gelen bir rivâyette “Cibrîl, Hz. Peygamber’e kürek arasından hacâmâtı inzâl etti” denilmektedir.³⁸ “Cibrîl, Hz. Peygamber’in boyun damarlarından ve iki kürek arasından hacâmât olmasını inzâl etti”.³⁹

Ebû Hureyre’den nakledilen bir hadiste: “Ebû Kâsım (a.s.) bize haber verdi: Cibrîl kendisine, insanların tedavi olduğu en faydalı şeyin hacâmât olduğunu bildirmiş”.⁴⁰

Hz. Peygamber’in hacâmât hakkındaki rivâyetleri bir hayli fazla ve küçük bazı lafız farkları içermektedir. Bunlardan bazıları yine şöyle nakledilmiştir: “Melekler heyetine uğradım, bana hacâmât olmamı önerdiler”.⁴¹ “İsrâ gecesinde uğradığım melekler topluluğunun hepsi, “Ey Muhammed! Bak sana hacâmâtı öneririz” dediler”.⁴² “İsrâ’da rastladığım her topluluk, “Ey Muhammed! Ümmetine hacâmâtı emret” dediler”.⁴³

Resûlullâh hacâmât oldu, hacâmâtçıya ücretini verdi. İlaç olarak enfiye (se’ût, burundan ilaç) uyguladı.⁴⁴

Hz. Ali der ki, Resûlullâh bana hacâmât olmamı ve iftisâd (damarı keserek kan aldirmamı) emretti.⁴⁵

“Hacâmât, baştan yapılır ve sağlıktır (meğîstir). Bunu bana Cibrîl, Yahudi kadının yemeğini yediğimde emretti”.⁴⁶

“İlaçlarınız (edviye) içerisinde şifa (hayır) olsaydı, şertatu mihcemde (hacâmât), baş içmede, lez’atu nârda (dağlama, keyy) olurdu”.⁴⁷

“Çarşamba veya cumartesi günü hacâmât olan kişi cildinde (beras)abraşlık görürse kendisini kusurlu bulsun”.⁴⁸

Hacâmâtın yapılacağı ve sakıncalı olduğu günler de bu konudaki rivâyetlerin bazılarında ifade edilmektedir. “Aç karna hacâmât daha faydalıdır. Onda şifa ve bereket vardır. Akli ve hafızayı güçlendirir. Çarşamba, Cuma,

³⁶ Heysemî, *Mecme’u’z-Zevâid*, V, 94; *Kenzü’l-‘ummâl*, X, nr. 28133.

³⁷ Hâkim, *Müstedrek*, V, 297, nr. 7553.

³⁸ *Kenzü’l-‘ummâl*, X, 28479.

³⁹ *İbn Mâce*, “Tıb”, 21, nr. 3482.

⁴⁰ *Kenzü’l-‘ummâl*, X, 28481.

⁴¹ Hâkim, *Müstedrek*, V, 584, nr. 8303.

⁴² *Tirmizî*, “Tıb”, 12, nr. 2053; *İbn Mâce*, “Tıb”, 20, nr. 3477.

⁴³ *Tirmizî*, “Tıb”, 12, nr. 2052; *İbn Mâce*, “Tıb”, 20, nr. 3479.

⁴⁴ *Müslim*, “Selâm”, V, 55, nr. 74; Ahmed, *Müsned*, I, 628, nr. 2670; *Kenzü’l-‘ummâl*, X, 28482.

⁴⁵ *Kenzü’l-‘ummâl*, X, 28493. Hadisin isnadındaki Şimr b. Numeyr zayıf birisidir.

⁴⁶ *Kenzü’l-‘ummâl*, X, 28107: Hadiste geçen Meğîs kelimesi, hastalık ve dertlerden kurtuluş, iyileşme ve sağlık bulma gibi anlamlara gelir.

⁴⁷ *Müslim*, “Selâm”, V, 52–53, nr. 69.

⁴⁸ Hâkim, *Müstedrek*, V, 585, nr. 8306; *Kenzü’l-‘ummâl*, X, nr. 28116.

Cumartesi ve Pazar günü hacâmat olmayın. Araştırın pazartesi, Salı günü olun. Allah, Eyyûb aleyhisselâm'ı o gün belâdan kurtardı. Çarşamba günü belâya maruz kaldı. Cüzâm ve baras ancak Çarşamba gündüzünde veya gecesinde zuhur eder".⁴⁹ "Kim perşembe günü hacâmat olur da hasta olursa o gün ölür".⁵⁰ "Salı günü, kan günüdür. O günde bir saat vardır ki onda kesilip durmaz (azar, hırçınlaşır)".⁵¹

"Resûlullâh ihramlı iken başından hacâmat yaptırdı".⁵²

Hanzal, Hanzala (الحنظلة/الحنظلة): Muhammed b. Lebîd, kendisini Yahya b. Hakem'in Cüraş beldesine (Ürdün/ Şam tarafında bir yer veya Yemen konaklarından birisidir) görevlendirdiğini söylemektedir. Cüraş'a vardığımda insanlar: bize Abdullah b. Ca'fer, Resûlullâh'tan bir hadis nakletti dediler. Hadis şöyle imiş: Cüzâmlı bir hasta için Peygamberimiz, yırtıcı hayvandan korkar gibi bundan korkunuz. Bu bir vadiye girerse siz başka vadiye gidin, buyurmuş. Ben (Muhammed b. Lebîd) de dedim ki, eğer bunu Abdullah b. Ca'fer nakletmişse size yalan söylememiştir. Ben Cüraş görevinden alındığımda Medine'ye geldim ve Abdullah b. Ca'fer'e, Cüraş halkının kendisinden böyle bir hadis duyduklarını ve naklettiklerini sordum. Abdullah, yalan söylüyorlar. Vallahi bu hadisi ben onlara nakletmedim. Ömer (b. Hattâb)'i görmüştüm bir ara. İçinde su dolu bir kap istedi, getirdiler. Yanındaki cüzâmlı hastaya verdi. Hasta ondan içti Ömer de onun elinden kabı aldı ve aynen onun ağzını değdirdiği yerden su içti. Öğrendiğim kadarıyla Ömer bunu bulaşıcı bir şeyin kendisine geçmesinden korkarak yapmış. Abdullah anlatmaya devam ederek, Ömer bu adam için faydalı bir şey duyan var mı diye tıp (ilaç) soruşturuyordu. Yemenli iki adam çıkageldi. Ömer onlara, şu sâlih adam için iyi gelecek bir tıp (ilaç) biliyor musunuz? Bu adam çabuk cüzama tutuluyor dedi. Onu iyileştirecek (يذهب) bir şey yok, ona bizim gücümüz yetmez ancak onu durduracak, ıstırabını artırmayacak bir devâ ile tedavi edebiliriz, dediler. Ömer, durdurmak ve artmasına engel olmak büyük fayda (عافية عظيمة) dedi. Yemenliler, memleketinizde hanzal yetişir mi? Diye sordular. Ömer ve yanındakiler, evet dedi. Yemenliler, ondan toplayıp bize getirin dediler. Emredildi ve iki büyük miktel (on beş avuçluk bir ölçü) topladılar. Adamlar her hanzalı dikti/ dövdü, her birini ikiye ayırdılar. Hastayı uzatıp, her adam birer bacağına aldı ve bununla ayağının tabanını hanzal bitene kadar ovuşturmaya başladılar. Hanzal her bittiğinde yenisini alıp masaja devam ettiler. Hastadan yeşil balgam/ sümük gelmeye başladı. Sonra adamlar hastayı bıraktılar ve Ömer'e, artık bundan sonra ebediyen ıstırabı artmaz. Abdullah b. Ca'fer dedi ki, vallahi ondan sonra hastanın durumu ölene kadar

⁴⁹ İbn Mâce, "Tıb", 22, nr. 3487-3488.

⁵⁰ Kenzü'l-'ummâl, X, nr. 28117.

⁵¹ Kenzü'l-'ummâl, X, nr. 28132.

⁵² Buhâri, "Tıb", 15, nr. 5700-5701.

sabit oldu.⁵³ Hanteme de hanzal dendiği ve bunun Ebû Cehil bitkisi olduğu da söylenmektedir.

Hinnâ' (الحناء, **kına**): Peygamberimize (hanımlarından birine) hizmet eden Ümmü Râfi' Selmâ'nın anlattığına göre, Peygamberimize yara veya bir musibet (veya diken) arız olursa o mahalle hinnâ (kına) koymamı emrederdi.⁵⁴

Selmâ'nın anlattığına göre, ayaklarından rahatsız olan birisi Resûlullâh'a gelse ona "Ayaklarımı kınalayın" derdi.⁵⁵

Hukne (الحقنة): Şırınga anlamına gelen bu kelime ile idrar zorluğu olan kişiye uygulanan şırınga yöntemi kastedilmektedir. Hz. Ömer'e birisi geldi. İnsanların hakne dedikleri bir tür karın ağrısı (idrar sıkıştırması) olmuştu. Hukne yaptırmak için Ömer'den görüş sordu. Ömer onu men etti. Adamın ağrısı artınca dayanamayıp hukne yaptırdı ve iyileşti. Ömer iyileştğini görünce sordu. Adam da hukne yaptırdım dedi. Ömer, eğer ağrın nüksederse yine hukne yaptır, dedi.⁵⁶

İhlîlecü'l-esved (إهليلج الأسود): Bu, mu'arrab bir kelime olup Çin ve Hint diyarında yetişen bir bitkidir. Hadiste şöyle zikredilmektedir: "Siyah ihlîlec kullanın. Onu için. Çünkü o cennet ağacından olup yemesi acı ancak her hastalığa (dâu) şifadır".⁵⁷

İncir (التين): "İncir yiyin. Cennetten bir meyve indi diye haber verecek olsaydım bunu söylerdim. Çünkü cennet meyvesi çekirdeksiz olur. Onu yiyin çünkü bâsûru keser topuk v.s eklem ağrılarına (nikris) iyi gelir".⁵⁸

İnek Sütü (البن البقرة): "İnek sütleriyle tedavi olunuz. Allah'ın onda şifa yaratmasını dilerim. Çünkü o her bitkiden otlar".⁵⁹ "Size inek sütü öneririm. O şifadır. Yağı devâ etleri hastalıktır".⁶⁰ "Size inek sütü öneririm. O her ağaçtan otlar. Her hastalık (داء) için şifadır".⁶¹ "Allah, her ne hastalık (داء) yaratmışsa şifasını da yaratmıştır. Size inek sütü öneririm. Çünkü o her bitkiden otlar".⁶²

"Allah, her ne hastalık (dâu) yaratmışsa, ölüm (sâm) ve yaşlılık (heram) hariç devâsını da yaratmıştır. Size inek sütü öneririm. Çünkü o her ağaçtan yaprak

⁵³ Kenzü'l-'ummâl, X, nr. 28500.

⁵⁴ Tirmizî, "Tıb", 13, nr. 2054; İbn Mâce, "Tıb", 29, nr. 3502; İbnü'l-Esir, Câmi'u'l-usûl, VII, nr. 5645.

⁵⁵ Hâkim, Müstedrek, V, 290, nr. 7534.

⁵⁶ Kenzü'l-'ummâl, X, 28478.

⁵⁷ Hâkim, Müstedrek, V, 577, nr. 8280; Kenzü'l-'ummâl, X, nr. 28283.

⁵⁸ Kenzü'l-'ummâl, X, nr. 28280, 28307.

⁵⁹ Ebû Kâsım Süleymân b. Ahmed et-Taberânî, el-Mu'cemü'l-kebir, I-XXV, Kâhire 1980, X, 14, nr. 9788; Süyûtî, et-Tıbbu'n-Nebevî, 315, nr. 494, Beyrut 2002.

⁶⁰ Kenzü'l-'ummâl, X, nr. 28211.

⁶¹ Hâkim, Müstedrek, V, 575, nr. 8274; Kenzü'l-'ummâl, X, nr. 28213.

⁶² Kenzü'l-'ummâl, X, nr. 28213.

yer”.⁶³ “Size inek sütünü tavsiye ederim. Bilhassa yağına ve etlerine dikkat edin. Sütleri ve yağları deva ve şifa eti ise belâdır (dâu)”.⁶⁴

İsmid (الإميد): “Size ismid tavsiye ediyorum. Sürmeleriniz içinde en hayırlısı ismidtir. O gözü cilalar ve saç çıkmasını sağlar”.⁶⁵ “Size ismid tavsiye ediyorum. O gözü cilalandırıp saçın bitmesini sağlar”.⁶⁶

Resûlullâh’tan şöyle nakledilmektedir: “İktihâl (sürme) çekerken önce sağ tarafına üç defa, sol tarafına da iki defa yapardı”. “İsmidle sürmelenin...”. Resûlullâh’ın sürme takımı vardı. Ondan her gece gözlerine üçer defa sürerdi,⁶⁷

Rivâyetin diğer şekillerinde “Musaffâtu’l-basar, müzhibetun lil basar” ibareleri de yer almaktadır. “Tedavi olduğunuz şeylerin en iyisi ledûd, se’ût, hacâmat, meşiydir. Sürmelendiğiniz şeyin en iyisi de ismid’tir. O gözü cilâlandırıp saçın bitmesini sağlar”.⁶⁸

Karpuz, Kavun (البطيخ): “Yemekten önce kavun/karpuz yemek mideyi iyi temizler gayet, hastalığı (dâu) defeder nihayet”.⁶⁹

Kaynar Su (الخاصرة): Böğür (ağrısı) böbrek damarından gelir. Hareketlenince sahibine eziyet verir. O durumda onu kaynamış su ile veya bal ile tedavi et”.⁷⁰

Keyy, Keyyyetü Nâr (الكبي، كية نار): Müştaklarıyla ‘iktivâ’ şeklinde de ifade edilen dağlama işi ‘لزعة نار’/ateş dağlaması’ olarak da dile getirilmektedir.⁷¹ “Üç şeyde şifa vardır; bal içmede, hacâmatta ve ateşle dağlamada. Ben ümmetime dağlayarak tedaviyi yasakladım”.⁷²

Ateşle dağlama Araplarda yaygın bir tedavi yöntemi olarak görülmektedir. Fakat bu herhangi bir maddenin yakılarak veya kızdırılarak tatbik edilmesi

⁶³ Hâkim, *Müstedrek*, V, 276–277, nr. 7500, 7502; *Kenzü’l-‘ummâl*, X, nr. 28217.

⁶⁴ Ahmed, *Müsned*, III, 587, nr. 10631, IX, 466, nr. 25121; Hâkim, *Müstedrek*, V, 578, nr. 8282; *Kenzü’l-‘ummâl*, X, nr. 28211–28212, 28218.

⁶⁵ *Tirmizi*, *Libâs*, 23, nr. 1757; *Ebü Dâvûd*, *Libâs*, 14, nr. 4061; *İbn Mâce*, “Tıb”, 25, nr. 3495–3497; *İbnü’l-Esîr*, *Câmi’u’l-usûl*, VII, nr. 5648. İbn Mâce’deki rivâyetlerde bazı farklılıklar ve ilaveler vardır. Misâl olarak, ismid kullanımını “uyurken” ilavesiyle zikretmesi gibi. Ebü Dâvûd’taki rivâyet ise, beyaz kıyafet ve beyaz kefen kullanımına dair rivâyetin devamında verilmektedir.

⁶⁶ Hâkim, *Müstedrek*, V, 291, nr. 7538.

⁶⁷ *Tirmizi*, *Libâs*, 23, nr. 1757; *İbn Mâce*, “Tıb”, 26, nr. 3498–3499; *İbnü’l-Esîr*, *Câmi’u’l-usûl*, VII, nr. 5648.

⁶⁸ *Kenzü’l-‘ummâl*, X, nr. 28162.

⁶⁹ *Kenzü’l-‘ummâl*, X, nr. 28287.

⁷⁰ Hâkim, *Müstedrek*, V, 579, nr. 8287; *Kenzü’l-‘ummâl*, X, 28174.

⁷¹ *Buhâri*, “Tıb”, 4, nr. 5683. “Devâlarınız (ilaçlarınızı) içinde varsa, hıcâmatta (şartatu mihcem), bal içmekte, ateş dağlamasında da (lez’atu nâr) hayır vardır. Bunlar hastalığı karşı uygundur. Ancak ben dağlama yaptırmayı sevmem”.

⁷² *Buhâri*, “Tıb”, 3, nr. 5680–5681; *İbn Mâce*, “Tıb”, 23, nr. 3491; Ahmed, *Müsned*, I, 529, nr. 2208. Hadisi Süyûtî *Cem’u’l-cevâmi’*’de zikretmektedir.

şeklinde ki, kullanılan araçlar çeşitlilik arz etmektedir. Bunun yanı sıra dağlama işi farklı kelimelerle de ifade edilmektedir. Bunun, aynı uygulamanın çeşitli şekillerde isimlendirilmesinden mi yoksa her bir ismin farklı bir dağlama şeklini ifade etmesinden mi veya dağlama konusundaki yöresel farklılıklardan mı kaynaklandığı incelenmelidir. Bu farklı isimler arasında, keyy, lez'a, vesem çokça kullanılmaktadır.

“İlaçlarınızdan birisinde hayır olsaydı şertatu mihcem’de, bal içmede ve hastalık olan ateşle dağlamakta olurdu. Ben dağlanmayı sevmem”. Bu hadisin bazı tarîklerinde “İlaçlarınızdan birisinde şifa olsaydı...” ilavesi vardır.⁷³

Enes b. Mâlik’ten bildirildiğine göre: “Resûlullâh, ensardan bir hane halkına haşerât zehirlemesi (hume) ve kulak ağrısı (üzün) için rukye yaptırılmalarına izin verdi. Enes dedi ki, Resûlullâh sağ iken kendime zâtu’l-cenbten dolayı dağlama (keyy) yaptırmıştım. Bunu da Ebû Talha ve Enes b. Nadr ile Zeyd b. Sâbit de görmüşlerdi, bana dağlamayı Ebû Talha yapmıştı”.⁷⁴

“Dağlamanın yerine tekmiğ, muska takınmak yerine sa’ût ve nefh (üfleme) yerine ledûd uygulayın”.⁷⁵

Câbir b. Abdillâh’tan gelen rivâyete göre “Sa’d b. Mu’âz’ın koldaki hayat damarına (ekhal) ok isabet etmişti. Resûlullâh da okun demiriyle bizzat dağladı. Sonra burası şişti. İkinci defa dağladı”.⁷⁶

Yahya b. Sa’d’ın naklettiğine göre “Es’ad b. Zürâre, Resûlullâh hayatta iken boğaz ağrısından (zübha) dolayı dağlama (keyyy) yaptırmıştı ve öldü”.⁷⁷ Enes b. Mâlik bildiriyor: “Resûlullâh, Es’ad b. Zürâre’ye şevket (yılancık) hastalığından dolayı dağlama yaptı”.⁷⁸

“İbn Ömer yüz felci (lakve) için keyy yaptırdı, akrep (sokmasından) dolayı da rukye yaptırdı”.⁷⁹

⁷³ Buhâri, “Tıb”, 3, nr. 5680–5681, 4, nr. 5683, 15, nr. 5702, 17, nr. 5704; Müslim, “Selâm”, V, 52–53, nr. 69; İbn Mâce, “Tıb”, 23, nr. 3491. İbn Abbâs’ın sözü olarak Mevkûf şekliyle: Ahmed, Müsned, I, 529, nr. 2208; İbnü’l-Esîr, Câmi’u’l-usûl, VII, nr. 5660. Buhâri ise aynı babın ilk rivâyeti olarak İbn Abbâs’tan mevkûf şeklini ama ikinci rivâyete ise İbn Abbâs yoluyla merfû olanını vermektedir.

⁷⁴ Buhâri, “Tıb”, 26, nr. 5719–5721. İbnü’l-Esîr, Câmi’u’l-usûl, VII, nr. 5697.

⁷⁵ Ahmed, Müsned, IX, 524–525, nr. 25426; Kenzü’l-’ummâl, X, nr. 28312.

⁷⁶ Müslim, “Selâm”, V, 54, nr. 72; Ebû Dâvûd, “Tıb”, 7, nr. 3866; İbn Mâce, “Tıb”, 24, nr. 3494; İbnü’l-Esîr, Câmi’u’l-usûl, VII, nr. 5684. Resûlullâh Ahzab (Hendek) harbinde yaralanmasından dolayı Übey’i de dağlamıştı: Müslim, “Selâm”, V, 55, nr. 73; İbn Mâce, “Tıb”, 24, nr. 3493.

⁷⁷ Mâlik b. Enes, Muvatta, Beyrut 1978, “Ayn”, 674, nr. 1713; İbnü’l-Esîr, Câmi’u’l-usûl, VII, nr. 5686. Rivâyet munkatî’dır. Muttasil vechi için bkz. İbn Mâce, “Tıb”, 24, nr. 3492. Rivâyetin devamında ilave bilgiler var.

⁷⁸ Tirmizî, “Tıb”, 11, nr. 2050; İbnü’l-Esîr, Câmi’u’l-usûl, VII, nr. 5687.

⁷⁹ Muvatta, Ayn, 674, nr. 1714; İbnü’l-Esîr, Câmi’u’l-usûl, VII, nr. 5688.

İmrân b. Husayn'in naklettiğine göre o demiştir ki, "Resûlullâh keyy'i yasakladı. Bundan sonra belaya maruz kaldık, keyy yaptırdık ama ne felâha erdik ne de kurtulduk"⁸⁰

Bir rivâyette de şöyle buyurulmaktadır: "Her kim keyy veya rukye yaptırırsa tevekkülden beri olur"⁸¹ "Resûlullâh bizzat Sa'd b. Mu'âz'a iki defa keyy yaptı"⁸²

Resûlullâh, Übey b. Ka'b'a tabip gönderdi o da kürek arasından Ka'b'a keyy yaptı.⁸³

Kur'an: "İlacın (devâ) en hayırlısı Kur'an'dır"⁸⁴

Kuru Üzüm (الزبيب): "Kuru üzüm ne güzel yiyecek, siniri kuvvetlendirir, devamlı ağrıları dindirir, ağız kokusunu güzelleştirir, balgamı yok eder ve rengi berraklaştırır"⁸⁵

Kustü'l-bahrî (القسط البحري): Kust, kokusu hoş olan ve akkâr da denilen çocukların ve nifâs hâlindeki kadınların buhur yaptığı tütsü bitkilerindedir. Bununla ilgili rivâyetlere örnekler şöyledir: "Resûlullâh bize zâtu'l-cenb'e karşı kustu'l-bahrî ve zeytin ile tedavi olmamızı emretti"⁸⁶

"Tedavi olduğunuz şeylerin en iyisi hacâmat ve el-kustu'l-bahrîdir. Çocuklarınızın boğazını sıkarak eziyet etmeyin!"⁸⁷

Kühl (الكحل): Şifa olsun diye göze konulan ve sıvı olmayan ilaç türü ve göze çekilecek sürme anlamındadır. "Tedavi olduğunuz şeylerin en iyisi ledûd, se'ût, hacâmat, meşiydir. Sürmelendiğiniz şeyin en iyisi de ismidir. O gözü cilalandırıp saçın bitmesini sağlar"⁸⁸

Kündür (الكندر): Lübân kelimesiyle aynı anlamda kullanılır. Evlerinizi lübân

⁸⁰ Tirmizî, "Tıb", 10, nr. 2049; Ebû Dâvûd, "Tıb", 7, nr. 3865. Buradaki ifadelerle göre sahâbî bu yasağa rağmen keyy yapmış veya yaptırmış görünüyor. Fakat rivâyetin akabinde serdedilen söze göre İmrân'ın, "keyy yaptırmaktan men edildik" şeklindeki ilzam edici sözünden hareketle, önceleri keyy uygulamasına müsaade edilmesine karşılık Hz. Peygamber'in tasvip etmediğine vurgu yapılmış ancak daha sonraları kesin olarak yasaklanmış olduğu kanaatindeyiz. İlgili rivâyeti naklettikten sonra Ebû Dâvûd, hadisten hareketle, "Resûlullâh önceleri meleklere selâmını duyurdu ama ne zaman keyy yaptırsa bu selam kesilirdi. Keyyi terk etse tekrar bu hâl geri gelirdi" demektedir.

⁸¹ Tirmizî, "Tıb", 14, nr. 2055; İbn Mâce, "Tıb", 23, nr. 3489.

⁸² İbn Mâce, "Tıb", 24, nr. 3494.

⁸³ İbn Mâce, "Tıb", 24, nr. 3493.

⁸⁴ İbn Mâce, "Tıb", 28, nr. 3501, 41, nr. 3533.

⁸⁵ Kenzü'l-'ummâl, X, 28266.

⁸⁶ Tirmizî, "Tıb", 28, nr. 2079; İbn Mâce, "Tıb", 17, nr. 3467; Taberânî, *Kebîr*, V, 202, nr. 5090; Hâkim, *Müstedrek*, V, 284-285, nr. 7520-7523; İbnü'l-Esîr, *Câmi'u'l-usûl*, VII, nr. 5662. Süyûtî, *Cem'u'l-cevâmi'*de nakletmiştir.

⁸⁷ Buhârî, "Tıb", 13, nr. 5696; Kenzü'l-'ummâl, X, nr. 28120.

⁸⁸ Tirmizî, "Tıb", 9, nr. 2048; Kenzü'l-'ummâl, X, nr. 28162.

ve şîh ile buhurlayınız”.⁸⁹

Ledûd (اللدود): “Tedavi olduğunuz şeylerin en iyisi ledûd, se’ût, hacâmat, meşiydir. Sürmelendiğiniz şeyin en iyisi de ismidir. O gözü cilalandırıp saçın bitmesini sağlar”.⁹⁰

Resûlullâh rahatsızlandığında ashâbı onun ağzından ilaç verdi (ludd yaptı). Kendisine ludd yapılıncı hane halkını göstererek, onlara da ludd yapın dedi ve ashâb da yaptı, ancak sadece Abbâs’a yapılmadı.⁹¹

“Ey kadınlar size şu ûdu hindî’yi tavsiye ediyorum. Onda yedi şifa vardır. Uzre’den (boğaz, bademcik ağrısı) dolayı buruna çekilir (se’ût), zâtü’l-cenb’ten dolayı da ağza damlatılır (Lüdd)”.⁹²

Katâde’nin anlattığına göre, Resûlullâh kendisine ledûd yaptırdı ve bunu da şikâyetçi olduğu tarafından yaptırdı.⁹³ Sa’d (b. Ebî Vakkâs) diyor ki: “Hastalanmışım da Resûlullâh beni ziyarete geldi, elini göğsüme koydu; serinliğini ta kalbimde hissettim. Bana “*Sen kalp hastasıysın (mefûd)*” dedi. Sakîf kabîlesinin kardeşi Hâris b. Kelede’ye git, o hekimdir. Medîne’nin acve hurmasından yedi tane alsın çekirdekleriyle birlikte ezsin. Sonra da ağzına ilaç olarak (lüdd) damlatsın” buyurdu.⁹⁴

Lübân (اللبان): Kündür kelimesiyle aynı anlamda kullanılır. Günnük denilen bir tür buhurdur. “Evlerinizi Lübân ve şîh ile buhurlayınız”.⁹⁵

Mantar (الكمأة): “Mantar, münn’denir, suyu göz için şifadır”.⁹⁶ “Mantar, Allah’ın isrâiloğullarına indirdiği münn’denir”.⁹⁷ “Acve, cennettendir ve onda zehire (sümm) karşı şifa vardır. Mantar, münn’denir, suyu göz için şifadır”.⁹⁸ “Mantar, Allah’ın isrâiloğullarına indirdiği münn’denir, suyu göz için şifadır”.⁹⁹ “Mantar, münn’denir, suyu göz için şifadır. Acve cennettendir ve cinnete karşı

⁸⁹ *Kenzü’l-‘ummâl*, X, nr. 28317.

⁹⁰ *Tirmizî*, “Tıb”, 9, nr. 2048; *Kenzü’l-‘ummâl*, X, nr. 28162.

⁹¹ *Buhârî*, “Tıb”, 21, nr. 5712; *Müslim*, “Selâm”, V, 59, nr. 84; *Tirmizî*, “Tıb”, 9, nr. 2047; İbnü’l-Esîr, *Câmi’u’l-usûl*, VII, nr. 5661.

⁹² *Buhârî*, “Tıb”, 10, nr. 5692, 21, nr. 5713; *Müslim*, “Selâm”, V, 59–60, nr. 85–86; *Tirmizî*, “Tıb”, 13, nr. 3877; *Kenzü’l-‘ummâl*, X, 28166. Buhârî’nin rivâyetinin devamında İbn Şihâb’ın, “Bize ikisini bildirdi ama beşini söylemedi...” şeklinde açıklama yaptığı ve Süfyân’la konuşması nakledilmektedir.

⁹³ *Tirmizî*, “Tıb”, 28, nr. 2078.

⁹⁴ *Ebü Dâvûd*, “Tıb”, 12, nr. 3875; *Kenzü’l-‘ummâl*, X, 28199.

⁹⁵ *Kenzü’l-‘ummâl*, X, nr. 28317.

⁹⁶ *Buhârî*, “Tıb”, 20, nr. 5708, “Tefsîr Bakara”, 4, nr. 4478, “Tefsîr A’râf”, 2, nr. 4639; *Müslim*, IV, 740, nr. 167–168, *Müslim*, IV, 741, nr. 172; *Tirmizî*, “Tıb”, 22, nr. 2067; İbnü’l-Esîr, *Câmi’u’l-usûl*, VII, nr. 5643.

⁹⁷ *İbn Mâce*, “Tıb”, 8, nr. 3454.

⁹⁸ *Tirmizî*, “Tıb”, 22, nr. 2066, 2068.

⁹⁹ *Müslim*, IV, 741, nr. 169, IV, 742, nr. 171. Aynı sayfadaki 170. hadiste ise “Mûsâ’ya indirdiği” tabiri yer almaktadır.

şifadır”.¹⁰⁰

Ashâbtan bazıları “Kem’e yerin bitirdiklerindedir (cüderî) (deriyi delip çıkan çıban gibi)”, şeklinde tarif etmişlerdir.¹⁰¹ Ebû Hureyre’nin anlattığına göre kendisi üç veya beş ya da yedi mantar (kem’e) suyunu bir kaba sıkıp cariyesinin hasta gözüne uygulamış ve iyilemiştir (beraet).¹⁰² Ebû Hureyre’den gelen mevkûf rivâyetin başka bir tarîkinde O: “Üç veya beş ya da yedi mantar aldım, sıktım ve suyunu bir çömleğe döktüm. Onunla câriyemin (küçük kızın) gözlerine sürdüm (kehal) ve iyileşti (beraet),¹⁰³ demektedir.

Meşiyîy (المشي, İshal ilacı): “Tedavi olduğunuz şeylerin en hayırlısı se’ût, ledûd, hacâmat ve meşiyîydir (müşhil)”. Resûlullâh rahatsızlandığında ashâbı onun ağzından ilaç verdi (ludd yaptı). Kendisine ludd yapınca hane halkını göstererek, onlara da ludd yapın dedi ve ashâb yaptı sadece Abbâs’a yapmadı.¹⁰⁴

“Tedavi olduğunuz şeylerin en iyisi ledûd, se’ût, hacâmat, meşiyîydir. Sürmelendiğiniz şeyin en iyisi de ismidtir. O gözü cilalandırıp saçın bitmesini sağlar”.¹⁰⁵

Muska Takınma (تعليق التمام): Hz. Peygamber: “Dağlamanın yerine tekmîd, muska takınmak yerine sa’ût ve nefh (üfleme) yerine ledûd uygulayın”,¹⁰⁶ buyurmuştur. Câhiliyye’deki şekliyle muska ile başka bir hadiste şöyle beyan edilmektedir: “Kim bir şey takınursa, işleri (âkibeti) ona havale edilir”.¹⁰⁷

Nefh, Üfleme (النفخ، النفخ): Yine Câhiliyye’deki üç türlü uygulama şekline atıfta bulunarak Resûlullâh şöyle buyurmuştur: “Dağlamanın yerine tekmîd, muska takınmanın yerine sa’ût ve nefh (üfleme) yerine ledûd uygulayın”.¹⁰⁸

Sabir (الصبر): (Azvay denilen bir tür ağacın acı usâresi olup ilaç olarak kullanılır): Bu ilacın zikrediliği bir hadise göre: “İki şeyde ne iyiğ şifa vardır (bir bilerseniz), onlar sabir ve süffâ’dır”,¹⁰⁹ buyrulmaktadır.

Se’ût (السعوط): Bu ilaç türüne hadiste şöyle değinilmektedir: “Tedavi olduğunuz şeylerin en hayırlısı se’ût, ledûd, hacâmat ve meşiyîy (müşil)dir”. Resûlullâh rahatsızlandığında ashâbı onun ağzından ilaç verdi (ludd yaptı). Kendisine ludd yapınca hane halkını göstererek, onlara da ludd yapın dedi ve

¹⁰⁰ İbn Mâce, “Tıb”, 8, nr. 3453.

¹⁰¹ Tirmizî, “Tıb”, 22, nr. 2068; İbn Mâce, “Tıb”, 8, nr. 3455.

¹⁰² Tirmizî, “Tıb”, 22, nr. 2069; İbnü’l-Esîr, Câmi’u’l-usûl, VII, nr. 5644.

¹⁰³ Tirmizî, “Tıb”, 22, nr. 2069.

¹⁰⁴ Buhârî, “Tıb”, 21, nr. 5712; Müslim, “Selâm”, V, 59, nr. 84; Tirmizî, “Tıb”, 9, nr. 2047; İbnü’l-Esîr, Câmi’u’l-usûl, VII, nr. 5661.

¹⁰⁵ Tirmizî, “Tıb”, 9, nr. 2048; Kenzü’l-‘ummâl, X, nr. 28162.

¹⁰⁶ Ahmed, Müsned, IX, 524–525, nr. 25426; Kenzü’l-‘ummâl, X, nr. 28312.

¹⁰⁷ Tirmizî, “Tıb”, 24, nr. 2072.

¹⁰⁸ Ahmed, Müsned, IX, 524–525, nr. 25426; Kenzü’l-‘ummâl, X, nr. 28312.

¹⁰⁹ İbnü’l-Esîr, Câmi’u’l-usûl, VII, nr. 5663.

ashâb da yaptı sadece Abbâs'a yapılmadı.¹¹⁰ Bir rivâyette de “Peygamberimiz sa’ût (enfiye, burnuna ilaç çektii)” denilmektedir.¹¹¹

“Tedavi olduğunuz şeylerin en iyisi ledûd, se’ût, hacâmat, meşiydir. Sürmelendiğiniz şeyin en iyisi de ismidir. O gözü cilalandırıp saçın bitmesini sağlar”.¹¹²

Resûlullâh hacâmat yaptırıp haccâma ücretini verdi ve se’ût yaptı.¹¹³

“Ey kadınlar size şu ûdu hindî’yi tavsiye ediyorum. Onda yedi şifa vardır. Uzre’den (boğaz, bademcik ağrısı) dolayı buruna çekilir (su’ut), zâtü’l-cenb’ten dolayı da ağza damlatılır (Lüdd)”.¹¹⁴

Ebû Hureyre’ye ait mevkûf bir rivâyete göre; “Şûnîz, sâm (ölüm) hariç her derde (dâu) devadır” denilmektedir. Rivâyetin devamında Katâde der ki, O (Ebû Hureyre) her gün 21 adet tohumu bir bez parçasına koyup onunla se’ût (enfiye) yapardı. Her gün enfiye yaparken önce sağ burun deliğine iki damla sonra sol tarafa bir damla, yine sol tarafa iki damla sağ tarafa bir damla, üçüncü tekrarda bu kez sağ tarafa iki sol tarafa bir damla yapardı, demektedir.¹¹⁵

Sefercel (السفرجل, **Ayva**): Merfû hadiste; “Ayva yiyin. Çünkü o kalbi cilalandırır ve göğüsteki hüznü, kederi giderir”,¹¹⁶ buyurulmaktadır. Hz. Peygamber bir hadisinde şöyle beyan eder: “Ebû Muhammed! O elindeki (ayva) kalbi güçlendirir, ağız kokusunu güzelleştirir ve göğüs kirini (hüznü) iyileştirir (تذهب)”.¹¹⁷ “Aç karna ayva yiyin. Çünkü o göğüsteki harareti (yanmayı) giderir”.¹¹⁸

Selem Ağacı (السلم): Resûlullâh bir hadisinde bu bitkiden bahsetmiştir. “Suların en hayırlısı şebim (soğuk) olanı, malların en iyisi ganimet, otlığın en güzeli de erâk ve selem’dir”. Selem, bir tür ağaç olup yaprağına veya yemişine de “el-garaz” denilir. Bununla deri tabaklanır. Bir şahıs ismi olarak seleme

¹¹⁰ Buhâri, “Tıb”, 21, nr. 5712; Müslim, “Selâm”, V, 59, nr. 84; Tirmizî, “Tıb”, 9, nr. 2047; İbnü’l-Esîr, *Câmi’u’l-usûl*, VII, nr. 5661.

¹¹¹ Ebû Dâvûd, “Tıb”, 8, nr. 3867.

¹¹² Tirmizî, “Tıb”, 9, nr. 2048; *Kenzü’l-‘ummâl*, X, nr. 28162.

¹¹³ Buhâri, “Tıb”, 9, nr. 5691; İbnü’l-Esîr, *Câmi’u’l-usûl*, VII, nr. 5664; *Kenzü’l-‘ummâl*, X, 28482.

¹¹⁴ Buhâri, “Tıb”, 10, nr. 5692, 21, nr. 5713; Müslim, “Selâm”, V, 59–60, nr. 85–86; Tirmizî, “Tıb”, 13, nr. 3877; *Kenzü’l-‘ummâl*, X, 28166. Buhârî’nin rivâyetinin devamında İbn Şihâb’ın, “bize ikisini açıkladı ama beşini söylemedi...” Şeklinde açıklama yaptığı ve Süfyân’la konuşması nakledilmektedir.

¹¹⁵ Tirmizî, “Tıb”, 22, nr. 2070.

¹¹⁶ *Kenzü’l-‘ummâl*, X, nr. 28258.

¹¹⁷ İbn Mâce, “Et’ime”, 61, nr. 3369; Taberânî, *Kebîr*, I, 117, nr. 219; Hâkim, *Müstedrek*, V, “Tıb”, 588, nr. 8315, Ma’rifetu’s-Sahâbe, IV, 451–452, nr. 5645. İbn Mâce ve Hâkim rivâyetin sadece “o kalbi güçlendirir” kısmı nakledilmektedir.

¹¹⁸ *Kenzü’l-‘ummâl*, X, 28259.

denmesinin sebebi de¹¹⁹ bu bitkinin Arap kültüründeki önemine atfen olmalıdır.

Selik (السلق): (Pazı, pazıya benzer bitki): Ümmü Münzir bint Kays el-Ensâriyye el-Adeviyye'nin anlattığına göre: “Hz. Peygamber Ali ile birlikte bana geldiler tavanda asılı ham hurmalarımız vardı (Devâl). Peygamberimiz onlardan yemeye başladı, Ali de yiyordu. Peygamber O'na, “*Ali yavaş ol bakalım sen nekâhet hâlinesin*” dedi. Ali oturdu Resûlullâh yemeye devam etti. Ben de Ali için self ve arpa (şa'ır) yemeği yaptım. Resûlullâh: “*Ali bundan al, bu senin için daha uygun*” dedi.¹²⁰

Sehl b. Sa'd: “Biz Cuma günleri ferahlardık. Çünkü bizim bir ihtiyar vardı, o kendince selik (hurma) koçanlarını alır bir çömleğe koyar içine de arpa taneleri atardı. Biz Cuma namazından sonra onu ziyaret ederdik. O da bize bu yemekten ikram ederdi ve rahatlardık,¹²¹ demektedir.

Senâ (السناء، السناء): Senâ'nın tekili es-senât'tır. Kelimenin kullanıldığı anlamlarla ilgili olarak çeşitli açıklamalar varır. Şübrüm, nohuta benzer küçük tane olup ilaç yapımında kullanılır. Senût, bal anlamına geldiği söylenir. Buna hurma şırası, kimyon veya bir tür hurma diyenler de olmuştur.¹²² Resûlullâh, Esmâ bint Umey's'e: “*İshal için ne içtin?*” diye sordu. Esmâ da, “*Şübrüm içtim*” dedi. Resûlullâh: “*Hârrun cârrun*” dedi. Esmâ; sonra senâ içtim. Peygamberimiz de bunun üzerine; “*Bir şeyde ölüm için şifa olsaydı Senâ da olurdu*” buyurdu.¹²³

“Size senâ ve Senût'u tavsiye ederim. O ikisinde, sâam -ki ölüm demektir- hariç bütün hastalıklar (dâu) için şifa vardır”.¹²⁴ Hz. Peygamber'den nakledilen aynı hadisin başka ifade biçimleri de vardır. “*Üç şey vardır, sâam (ölüm) hâriç her hastalık (dâu) için şifa vardır. Bunlar senâ ve Senût'tur*”.¹²⁵ “*Senâ ve Senût'ta, bütün hastalıklar (dâu) için devâ vardır*”.¹²⁶

“Size senâ ve Senût'u tavsiye ediyorum. O ikisinde, sâam (ölüm) hariç bütün hastalıklar (dâu) için şifa vardır. Oradakiler sordu Yâ Resûlallah! Sâam nedir? O

¹¹⁹ *Kenzü'l-'ummâl*, X, nr. 28293; İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, III, 395, Beyrut, 1963.

¹²⁰ *Tirmizî*, “Tıb”, 1, nr. 2037; *Ebü Dâvûd*, “Tıb”, 2, nr. 3856; *İbn Mâce*, “Tıb”, 3, nr. 3442; *Hâkim, Müstedrek*, V, 581, nr. 8293; İbnü'l-Esîr, *Câmi'u'l-usûl*, VII, nr. 5665. Ebü Dâvûd'ta “şa'ır ve silk” şeklinde tabir edilmektedir. İbn Mâce rivâyetinde ise taklib ile “silk ve şa'ır” şeklinde nakledilmektedir. Ayrıca Tirmizî'deki ifadeye göre, diğerlerinden farklı olarak “selk/selik” yerine “self, selef” tabiri yer almaktadır. Bunun neşirden kaynaklanan bir kusur olduğunu zannediyoruz.

¹²¹ *Buhârî*, “Et'ime”, 17, nr. 5403.

¹²² İbnü'l-Esîr, *Câmi'u'l-usûl*, VII, nr. 5646; *Kenzü'l-'ummâl*, X, nr. 28268.

¹²³ *Tirmizî*, “Tıb”, 30, nr. 2081; *İbn Mâce*, “Tıb”, 12, nr. 3461; *Hâkim, Müstedrek*, V, 283-284, nr. 7518, V, 578, nr. 8283.

¹²⁴ *Heysemî, Zevâid*, V, 95; *Kenzü'l-'ummâl*, X, nr. 28267.

¹²⁵ *Kenzü'l-'ummâl*, X, nr. 28269, 28272'de ise, râvî Muhammed; üçüncüsünü unuttum, demiştir.

¹²⁶ *Kenzü'l-'ummâl*, X, nr. 28270.

da: ölümdür dedi”¹²⁷

“Ölüme şifa veren bir şey olsaydı, senâ ölüme şifa verirdi”¹²⁸

Ömer b. Hattâb, Esmâ bint Umeys’ten dinlemiş, buna göre bir gün Resûlullâh eve gelmiş Esmâ da şübrüm öğütüyormuş. Resûlullâh ona, “*Bunu ne yapacaksın*” diye sormuş. Kadın da, “filanca içecek”, demiş. Bunun üzerine Hz. Peygamber, “*Ölümü def edecek veya ölüme çare olacak bir şey olsaydı sena faydalı olurdu*” demiştir.¹²⁹

Sinek Kanadı (جناحي الذباب): Hadislerde şifası olduğu söylenen nesnelere biri de sineğin bir kanadıdır. Oldukça tartışmalara sahne olan bir hadiste “*Sinek birinizin kabına düşerse onu iyice batırsın. Çünkü bir kanadında zehir (semm) olur diğerinde de şifa. Sinek düşünce zehir olanı batırır; şifalı olanı batırmaz*”.¹³⁰

Rivâyette bazı lafız farkları vardır. Bunlar birinizin ‘kabına’, ‘yemeğine’, ‘içeceğine’ sözleri ile ‘daldırmak’ ifadesindeki farklılıktır. Bunun için ‘ğams’, ‘magl’ ve ‘resb’ kelimeleri kullanılmaktadır. Ayrıca çoğunluğun dikkatinden kaçan ve tek düze tercümenin sebep olduğu hata vardır ki, arı için de ‘zübâb’ tabirinin kullanılmasıdır. Eğer burada kastedilen arı ise, pisliği üzerine bu kadar tartışma ‘Zübâb’a sinek anlamı verilmesinden kaynaklanmıştır. Bundan arı kastedilmişse hadisin tartışılmasına gerek kalmayacaktır.

“*Zübâbın bir kanadında hastalık (dâu) diğerinde ise şifa vardır. Bir kaba düşerse onu aşağıya batırın ki, şifası, hastalığı (dâu) yok etsin*”.¹³¹ Ebû Sa’îd rivâyetine göre Resûlullâh şöyle dedi: “*Zübâbın (sinek, arı) bir kanadında zehir (sümm) diğerinde şifa vardır. Yemeğe düştüğünde içine batırın (umqulû). O zehiri önce batırır, şifayı batırmaz*”.¹³² Ebû Hureyre rivâyetinde ise Hz. Peygamber; “*İçeceğe zübâb (sinek, arı) düştüğünde onu içine batırsın sonra da atsın. Onun iki kanadından birinde mikrop (dâu), diğerinde şifa vardır*”.¹³³

Sûm (القوم, Sarımsak): “*Sarımsak yiyin. Melek’le münasebetim olmasaydı ben de yerdim*”.¹³⁴

Süffa’ (السفع): (Hardal tanesi, acı tere tohumu denilmekle beraber bunun Harf (Habbu’r-reşâd, hardal), ğavr yani Tihâme ve Necd arasında veya Kudüs

¹²⁷ İbn Mâce, “Tıb”, 9, nr. 3457; Hâkim, Müstedrek, V, 284, nr. 7519; Kenzü’l-‘ummâl, X, nr. 28271. İbn Mâce’nin verdiği bilgiye göre Hadisin tâbiîn râvisi olan İbrahim b. Ebî Able, “Senût, şibittir” diye açıklarken diğerleri Senût’un yağ tulumunda oluşan bal olduğunu söylemişlerdir. Aynı açıklama Müstedrek’te de tekrarlanmaktadır.

¹²⁸ Kenzü’l-‘ummâl, X, nr. 28268, 28273.

¹²⁹ Hâkim, Müstedrek, V, 283, nr. 7517.

¹³⁰ Buhârî, “Tıb”, 58, nr. 5782; Kenzü’l-‘ummâl, X, nr. 28301.

¹³¹ Kenzü’l-‘ummâl, X, nr. 28304.

¹³² İbn Mâce, “Tıb”, 31, nr. 3504.

¹³³ İbn Mâce, “Tıb”, 31, nr. 3505.

¹³⁴ Kenzü’l-‘ummâl, X, nr. 28306.

ile Havrân arasında bir yer ismi olup buradaki halkın dilinde hardal olarak söylenmektedir, “İki şeyde ne iyi şifa vardır (bir bilerseniz), onlar sabir ve süffâ’dır”.¹³⁵

Şarap (الخمر): Târik b. Süveyd, Hz. Peygamber’e hamr (şarabın) durumunu sordu. Resûlullâh da onu yasakladı veya yapımını kerih gördü. Târik dedi ki, “Ben onu ilaç (devâ) olarak yapıyorum. Resûlullâh da, “O devâ olmaz. Olsa olsa dert (dâu) olur”,¹³⁶ buyurdu.

Önceki medeniyetlerin bir kısmında da görüldüğü gibi günah ile hastalık birbiriyle irtibatlı ele alınmakta olup, hastalık sebeplerinin bir kısmının dinî anlamda Tanrıyı kızdıran işler, kötü fiiller, yani haramlar veya kötü ahlak olduğu görülmektedir. Nitekim bazı yıkanma ve arınma uygulamalarının hem dinî hem tıbbî değeri vardır. İçki gibi dinen haram kılınan şeylerin de dert ve hastalık kaynağı sayılması bu sebebe dayalı olabilir. Bunlar her ne kadar temsil yoluyla dünyevî ve ahlakî bir hususu uhrevî veya dinî boyuta taşıyorsa da hastalık algılaması konusunda önemli bir ipucudur.

“Resûlullâh, Sümm (zehir) gibi pis ve zararlı olan geleneksel her ilacı yasakladı”.¹³⁷ “Resûlullâh pis (habis) olan devayı yasakladı”.¹³⁸ “Hz. Peygamber’e bir hekim ilaç yapmak için kertenkele öldürmeyi sordu O da yasakladı.”¹³⁹

Necâset ve habâsetin ilaç olamayacağı Resûlullâh tarafından genel lafızla belirtilmiştir. Bunun dinî, fikhî boyutu İbn Esîr’in şerh kısmında açıklanmaktadır. Ancak bunlar arasında “Deve idrarı”, yukarıda kaynaklarını verdiğimiz ilgili hadisin etkisiyle ayrı bir hükme tabi tutulmuş gibi gözüküyor.

Şebim (الشبم, Soğuk Su): “Suların en hayırlısı şebim (soğuk) olanı, malların en iyisi ganimet, otların en güzeli de erâk ve selem’dir”.¹⁴⁰

Şertatu mihcem (شرطة محجم): (Kan alma âleti, neşter). Sağlık konusunda hakkına en çok rivâyet bulunan melenin hacâmat olduğunu söylemek mümkündür. Bunlardan birkaçını aşağıda vermekle yetineceğiz. “İlaçlarımızdan birisinde hayır olsaydı şertatu mihcem’de, bal içmede ve hastalık olan ateşle dağlamakta olurdu. Ben dağlanmayı sevmem”. Bazı tariklerinde

¹³⁵ İbnü'l-Esîr, *Câmi'u'l-usûl*, VII, nr. 5663.

¹³⁶ *Müslim*, IV, 666, nr. 12; *Tirmizî*, “Tıb”, 8, nr. 2046; *Ebü Dâvûd*, “Tıb”, 11, nr. 3873; İbnü'l-Esîr, *Câmi'u'l-usûl*, VII, nr. 5667: Şerh kısmında: dâu kelimesi, âfetler, ayıp, kusurlar ve kötü ahlak için kullanılır. Buhl (cimrilik) vasfının dâu (hastalık) olduğuna dair hadis de var. *Tirmizî*'nin ve *Ebü Dâvûd*'un naklinde “Süveyd b. Târik veya Târik b. Süveyd” şeklindeki ifadeyle Sahâbî isminde tereddüt vardır.

¹³⁷ İbnü'l-Esîr, *Câmi'u'l-usûl*, VII, nr. 5668.

¹³⁸ *Ebü Dâvûd*, “Tıb”, 11, nr. 3870.

¹³⁹ *Ebü Dâvûd*, “Tıb”, 11, nr. 3871.

¹⁴⁰ *Kenzü'l-'ummâl*, X, nr. 28293.

“İlaçlarımızdan birisinde şifa olsaydı...” şeklindedir.¹⁴¹

Şûnîz, Şuveyniz (الشونزا | الشوينز): Bu ilacın lafzen zikredildiği hadise hadisler, eş anlamlısı olan Habbetu’s-sevdânın/çörek otu yer aldığı hadislere göre daha azdır. O devirdeki insanların her iki isimle aynı nesneyi kast etmesinden dolayı ‘habbetu’s-sevdâ’ rivâyetine atıfta bulunmakla iktifa edeceğiz. Buna dair İbn Şihâb dedi ki: “Sâm ölüm demektir. Habbetu’s-sevdâ da şuveyniz demektir.¹⁴² Ebû Hureyre’nin sözü olarak “Şûnîz, sâmi haric her derde (dâu) devadır”.¹⁴³

Tekmîd (التكميد, **Pansuman**): Bez parçasının ısıtılarak ağrıyan yere veya yaraya bastırılması işlemidir. “Dağlamanın yerine tekmîd, muska takınmak yerine sa’ût ve nefh (üfleme) yerine ledûd uygulayın”.¹⁴⁴

Telbine (التلبينة): Un veya kepekten yapılan ve bazen içine bal katılan bir tür çorbadır. Hz. Âişe, kendisine gelen hastalara ve hüznülü (stresli) olanlara telbine çorbasını içmelerini tavsiye ederdi. O, Hz. Peygamber’in; “Telbine hastanın kalbini rahatlatır (cemm), hüznün bir kısmını giderir”,¹⁴⁵ dediğini nakletmektedir. Kalbi cemm etmek, onu rahatlatmak, istirahat ettirmek, elem ve hüznü gidermek anlamındadır.¹⁴⁶ “Resûlullâh’ın hane halkından birileri hasta (va’ak) veya sıtma olursa, mayalanmış hamurdan çorba yapılmasını emrederdi, yapılırdı ve hastanın (sakim) kalbine ferahlık verdiğini söylerdi. Aynen suyun inanının yüzünden kiri tozu alıp gittiği gibi”.¹⁴⁷ Diğer bir rivâyette; “Telbine hastanın kalbini kuvvetlendirir, hüznü azaltır”,¹⁴⁸ şeklinde nakledilmiştir.

¹⁴¹ Buhâri, “Tıb”, 3, nr. 5680–5681, 4, nr. 5683, 15, nr. 5702, 17, nr. 5704; Müslim, Selâm, V, 52–53, nr. 69; İbn Mâce, “Tıb”, 23, nr. 3491. İbn Abbâs’ın sözü olarak mevkûf şekliyle: Ahmed, Müsned, I, 529, nr. 2208; İbnü’l-Esir, Câmi’u’l-usûl, VII, nr. 5660. Buhâri ise aynı babın ilk rivâyeti olarak İbn Abbâs’tan mevkûf şeklini ama ikinci rivâyette ise İbn Abbâs yoluyla merfû olanını vermektedir.

¹⁴² Buhâri, “Tıb”, 7, nr. 5688; Müslim, “Selâm”, V, 61, nr. 87; Tirmizî, “Tıb”, 5, nr. 2041; İbnü’l-Esir, Câmi’u’l-usûl, VII, nr. 5639. Müslim’de Habbetu’s-Sevdâ’nın diğer adının “Şûnîz” olduğu açıklaması da merfû ifadeye dâhil görünmektedir. Oysa İbnü’l-Esir’de ve Müslim, “Selâm”, V, 62, nr. 88’de nakledilen “Habbetu’s-sevdâ, şûnîz demektir”, ilavesi İbn Şihâb’a nispet edilmektedir.

¹⁴³ Tirmizî, “Tıb”, 22, nr. 2070.

¹⁴⁴ Ahmed, Müsned, IX, 524–525, nr. 25426; Kenzü’l-ummâl, X, nr. 28312.

¹⁴⁵ Buhâri, “Tıb”, 8, nr. 5689–5690, “Et’ime”, 24, nr. 5417; İbnü’l-Esir, Câmi’u’l-usûl, VII, nr. 5656. Buhâri’nin Et’ime kısmında verdiği hadiste ve Müslim, “Selâm”, V, 62, nr. 89’da telbine’nin nasıl yapıldığı ve hüznülü insanlara yedirilmesi hakkında Hz. Âişe’ye ait açıklama da yer almaktadır. Önceki kaynaklardan farklı lafızlarla ama aynı şekilde Telbine’nin bir tür çorba olduğu ve “hastanın kalbini güçlendiren...” özelliğine vurgu yapan rivâyetler için bkz. İbn Mâce, “Tıb”, 5, nr. 3445–3446.

¹⁴⁶ İbnü’l-Esir, Câmi’u’l-usûl, VII, nr. 5656.

¹⁴⁷ Tirmizî, “Tıb”, 3, nr. 2039; Ahmed, Müsned, IX, 465–466, nr. 25120; Hâkim, Müstedrek, V, 289, nr. 7531; İbnü’l-Esir, Câmi’u’l-usûl, VII, nr. 5657.

¹⁴⁸ Buhâri, “Et’ime”, 24, nr. 5417; Kenzü’l-ummâl, X, nr. 28244.

Temr (التمر): Kuru hurma anlamında kullanılan bu kelimenin geçtiği rivâyetler çok olmakla beraber sağlık açısından, siyah taşlı iki tepenin arasında yetişmiş olanlar kastedilmektedir. “*Kim şu kara taşlı iki tepe arasında yetişip kurutulmuş (temr) hurmalardan sabahleyin yedi tane yerse akşama kadar ona zehir (semm) zarar vermez*”.¹⁴⁹

Resûlullâh; “Yaş (belh) hurmayı kuru (temr) ile yiyin. Eskisini yeni (taze) olanla yiyin. Çünkü şeytan bunu görünce kızar ve “İnsanoğlu eski olanla tazesini yiyene kadar yaşadı”, der”¹⁵⁰ buyurmuştur.

“*Kuru hurmanın (Temr) en hayırlısı Bernî’dir: “Bu bernî, kuru hurmanın (Temr) en hayırlısı olup devâdır ve onda hastalık (dâu, zararlı bir madde) yoktur*”.¹⁵¹ Resûlullâh, Sa’d b. Ebî Vakkâs’a; “*Sen kalp hastasıydın. Sakîfin kardeşi Hâris b. Kelede’ye git. O hekimlik yapar. Yedi tane kuru Medine hurması (temrâtun mine’l-Acve) alsın. Onları iyice ezsin... Sonra ağzına damlat (Ledûd yap)*”,¹⁵² diye tavsiyede bulunmuştur. Başka bir hadise göre; “*Sabahleyin kim kuru acve hurmasından yedi tane yerse o gün ona zehir ve sihir zarar vermez*”,¹⁵³ buyrulmuştur.

Tiryâk (الترياق | الدرياق): Resûlullâh buyurdu ki; “Tiryâk içen veya temîme takanın başına gelen şeyden başkaları sorumlu değildir”.¹⁵⁴

“*Zehirlenmeye karşı tiryak içmek, muska takmak ve nefsimden bir dürtü ile şîir söylemek gibi bir şey yapıp yapmamış olmamanın bir önemi yok*”.¹⁵⁵

Tiryâk adında bir tür ot vardır. Ayrıca elde tiryâk olarak yapılan ve tedavi amaçlı kullanılan içecek vardır. Buna bir tür (Araplarca ef’â adı verilen) yılanın etinden ve bazı necis sayılan unsurlardan karıştırılarak elde edilen bir şeydir. Bun karışımdan dolayı tedavide kullanımı haram kılınmıştır. İçilmesinin mekruh oluşu da tedavideki haramlıktan değil; içeriğindeki yılan eti veya diğer necis karışımdan dolayıdır. Yoksa tiryakta herhangi bir necaset olmazsa içilmesi de mekruh veya haram olmaz.¹⁵⁶ Tiryâk zehirlenmelere karşı kusturucu veya ishal edici amaçla kullanılır ki, böylece zehir dışarı atılıp, mide veya bağırsaklar temizlenir. Dolayısıyla zehrin mide veya bağırsaklarca emilerek vücuda karışması önlenir. Ayrıca kişiye sihirli bir şey yedirilmiş veya içirilmişse aynı şekilde kusturmak veya ishal etmek üzere kullanılır. Hz. Peygamber bu ilacın adından; “*Acve-i Âliye’de (Medine’nin yayla hurması) şifa*

¹⁴⁹ Müslim, “Eşribe”, IV, 739, nr. 164.

¹⁵⁰ İbn Mâce, “Et’ime”, 40, nr. 3330; Kenzü’l-‘ummâl, X, 28198.

¹⁵¹ Hâkim, Müstedrek, V, 581, nr. 8293.

¹⁵² Ebû Dâvûd, “Tıb”, 12, nr. 3875; Kenzü’l-‘ummâl, X, 28199.

¹⁵³ Ebû Dâvûd, “Tıb”, 12, nr. 3876; İbnü’l-Esîr, Câmi’u’l-usûl, VII, nr. 5641.

¹⁵⁴ İbnü’l-Esîr, Câmi’u’l-usûl, VII, nr. 5729.

¹⁵⁵ Ebû Dâvûd, “Tıb”, 10, nr. 3869; İbnü’l-Esîr, Câmi’u’l-usûl, VII, nr. 5633. Ebû Dâvûd’un açıklaması, “bu peygambere mahsustur. Oysa bazıları tiryak için ruhsat verdi”.

¹⁵⁶ İbnü’l-Esîr, Câmi’u’l-usûl, VII, nr. 5729.

vardır. Hele sabah erken yenilirse panzehirdir (tiryaktır),¹⁵⁷ şeklinde bahsetmiştir.

Üdü'l-Hindî (العود الهندي): Bu bitkinin adı; “Bu sülükle çocuklarınıza niye eziyet ediyorsunuz? Size üd-i hindî’yi öneririm. Onda yedi şeye şifa vardır. Zâtü’l-cenb bunlardan biridir.¹⁵⁸ Bademcik iltihabı (uzre) için buruna çekilir. Zâtü’l-cenb için de ağza damlatılır”,¹⁵⁹ şeklindeki rivâyette geçmektedir. Zeyd b. Erkam anlatıyor, “Resûlullâh bize zâtü’l-cenb tedavisi için el-kustu’l-bahrî ve zeyt (zeytinyağı) önerdi”.¹⁶⁰

Ebû Taybe adında birisi Peygamberimize hacâmat uyguladı, Resûlullâh da ona iki sâ’ (iki ölçek) yiyecek verdi ve efendilerine bahsetti. Efendileri de Ebû Taybe’nin yükünü hafiflettiler. Resûlullâh, “Tedavi olduğunuz şeyler içinde en uygunu hacâmat ve el-kustu’l-bahrî’dir. Çocuklarınıza boğaz iltihabı hastalığında onları sikarak (uzre yaparak) eziyet etmeyin; size kust’u tavsiye ederim” buyurdu.¹⁶¹

Hattâbî, *ilâk* kelimesini “معالجت الصبي من العذرة يعني دفعت عنه العذرة بالاصبع” yani parmakla bademcik iltihabının giderilmesi, Cevherî ise, kadının parmakla çocuğunun damağını kaldırması şeklinde açıklamıştır. İbn Esîr, *Câmi’u’l-usûl*’de ilgili hadisin geçtiği yerde şu açıklamaya yer vermektedir. Zührî dedi ki; bu hastalıklardan ikisini bize açıkladı ama beş tanesini beyan etmedi. Süfyân, *ilâk* kelimesini, parmakla damağı ovmak (tahnik), parmakla üst damağı kaldırmak şeklinde açıklamıştır. Yunus da el-Üdü’l-Hindî ile *Kust*’un kastedildiğini söylemiştir.¹⁶² Bu kelime ‘gâf veya ‘kef harfiyle ifade edilebilir. Arapçada bunun misalleri çoktur.¹⁶³

Resûlullâh eve gelmişti. Hz. Âişe’nin yanında, burnundan kan akan küçük bir çocuk vardı. Bunu görünce, “Bu çocuğun hâli ne?” diye sordu. Hz. Âişe de “Uzre (boğaz iltihabı) olmuş” dedi. Peygamberimiz de; “Yahu kadınlar, Allah

¹⁵⁷ *Buhâri*, “Et’ime”, 43, nr. 5445; *Müslim*, “Eşribe”, IV, 739–740, nr. 165–166; *Ebû Dâvûd*, “Tıb”, 12, nr. 3876; İbnü’l-Esîr, *Câmi’u’l-usûl*, VII, nr. 5642; *Kenzü’l-ummâl*, X, 28200.

¹⁵⁸ *Buhâri*, “Tıb”, 23, nr. 5715 ve 26, nr. 5718 ve *Müslim*, “Selâm”, V, 60–61, nr. 86’daki rivâyetler, Ümmü Kays’ın, Uzre (boğaz iltihabı) sebebiyle sıkıp ağzını yüzünü kanattığı çocuğunu Resûlullâh’a götürmesi şeklindeki vürûd sebebiyle birlikte zikredilmektedir. Ancak rivâyetin devamı verilmemektedir. Rivâyetin dışında bir açıklama ile el-Üdü’l-Hindî ile kastedilenin ‘küst yani gust’ olduğu beyan edilmektedir.

¹⁵⁹ *Buhâri*, “Tıb”, 21, nr. 5713; *Müslim*, “Selâm”, V, 59–60, nr. 85; *Ebû Dâvûd*, “Tıb”, 13, nr. 3877; İbnü’l-Esîr, *Câmi’u’l-usûl*, VII, nr. 5647; *Kenzü’l-ummâl*, X, nr. 28166; Ebû Dâvûd’un açıklamasına göre “el-üdü’l-Hindî”, el-üdü’l-gust’tur.

¹⁶⁰ *Tirmizî*, “Tıb”, 28, nr. 2079; *İbn Mâce*, “Tıb”, 17, nr. 3467; Taberânî, *Kebîr*, V, 202, nr. 5090; Hâkim, *Müstedrek*, V, 284–285, nr. 7520–7523; İbnü’l-Esîr, *Câmi’u’l-usûl*, VII, nr. 5662. Süyûtî, *Cem’u’l-Cevâmî*’de nakletmiştir.

¹⁶¹ *Buhâri*, “Tıb”, 13, nr. 5696.

¹⁶² Bu izahların *Buhâri*, “Tıb”, 13, nr. 5696’da aynen verildiğini belirtmeliyiz.

¹⁶³ *Buhâri*, “Tıb”, 10, nr. 5692.

sizi ne ede! Çocuklarımızı öldürmeyin. Birisinin uzre hastalığı veya baş ağrısı olursa kust-u hindî kullansın”. Resûlullâh, Hz. Âişe’ye bunu emretti, o da uyguladı ve kurtuldu (berae).¹⁶⁴ Ukkâşe b. Mihsân’ın kız kardeşi ve birinci Akabe bey’atinde bulunmuş olan Ümmü Kays’ın anlattığı şekliyle Hz. Peygamber; “(Ey kadınlar)¹⁶⁵ size şu ûd-u hindî’yi tavsiye ediyorum. Onda yedi şifa vardır. Uzre’den (boğaz, bademcik ağrısı) dolayı buruna çekilir (se’ût), zâtu’l-cenb’ten dolayı da ağza damlatılır (Lüdd)”,¹⁶⁶ öğütlemiştir. Uzre, kandan dolayı boğaza âriz olan ağrıdır¹⁶⁷. ed-Değru (الدغر), bademcik iltihabının sıkılarak tedavisi (ilâc) demektir.¹⁶⁸

Vers (الورث, Alaçehre, Yemen Safranı): “Peygamberimiz zâtu’l-cenb hastalığına karşı zeytin ve vers (alaçehre veya yemen safranı denilen ve Yemen’de çok yetişen bir tür bitki) önerdi”.¹⁶⁹ Aynı rivâyetin devamında Katâde de ağzının ağrıyan tarafından ludd yaptırmış olduğunu nakletmektedir. Bir rivâyette, “Nebî (s.a.v.) bize zâtu’l-cenb için zeytinyağı ve vers medhetti”,¹⁷⁰ denilmektedir.

Yağmur Suyu (ماء مطر): Hz. Peygamber, yağmur suyunu “Cibrîl bana her hastalığın (dâu) devâsını öğretti. Bana o bilgileri levh-i mahfûz’dan istinsah ettiğini söyledi. Satihta (tavanda) akmamış olan yağmur suyunu alacaksın temiz bir kaba koyacaksın. Ona yedi defa Fâtîha’yı ve Âyete’l-Kürsî’yi, İhlâs’ı, Felak ve Nâs’ı okuyacak sonunda “لا إله إلا الله وحده لا شريك له له الملك وله الحمد يحيي ويميت وهو حي لا يموت بيده الخير وهو على كل شيء قدير” diye dua edeceksin. Bundan sonra yedi gün oruç tutup iftarını da bu su ile açacaksın”, dedi”,¹⁷¹ şeklinde beyan etmektedir.

Zemzem (ماء زمزم): Ebû Cemre Nasr b. İmrân’ın anlattığına göre o, Mekke’de iken İbn Abbâs ile oturuyormuş. Ebû Cemre’yi sıtma (humma) tutmuş. İbn Abbâs da ona, “(Ateşini) zemzem suyu ile soğut” demiş. Akabinde şu hadis nakledilmiştir: “Resûlullâh buyurdu ki, “Hummâ cehennem alevinden bir parçadır. Onu su veya zemzem suyu ile soğutun”.¹⁷²

¹⁶⁴ Hâkim, *Müstedrek*, V, 289, nr. 7532.

¹⁶⁵ Kadınlara hitaben lafız *Kenzü’l-ummâl*’de geçmekteyken diğer kaynaklarda bu özel ifadeye rastlamadık.

¹⁶⁶ *Buhârî*, “Tıb”, 10, nr. 5692; *Kenzü’l-ummâl*, X, 28166.

¹⁶⁷ İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye*, III, 198.

¹⁶⁸ İbnü’l-Esîr, *Câmi’u’l-usûl*, VII, nr. 5647; *en-Nihâye*, II, 123.

¹⁶⁹ *Tirmizî*, “Tıb”, 28, nr. 2078.

¹⁷⁰ *Tirmizî*, “Tıb”, 28, nr. 2078; Hâkim, *Müstedrek*, V, 284, nr. 7520. Katâde, Resûlullâh kendisi de ledûd yaptırdı ve bunu da şikâyetçi olduğu tarafından yaptırdı, demektir. Tirmizî muhakkiki Kemâl Yûsuf el-Hût’un beyanına göre ‘vers’, kadınların yüzlerine sürdükleri safranın ham maddesi olup Yemen’de yetişir.

¹⁷¹ İbnü’l-Esîr, *Câmi’u’l-usûl*, VII, nr. 5655.

¹⁷² *Buhârî*, “Bed’u’l-Halk”, 10, nr. 3261; *Müslim*, “Selâm”, V, 55, nr. 76–80; İbnü’l-Esîr, *Câmi’u’l-usûl*, VII, nr. 5653. Bu tarihte yukarıdaki vakia ile birlikte nakledilen hadisin sonunda “فأبردها” ibaresi yer almakta ve bunun

Nebî (a.s.) bir tavsiyesinde; “*Birinize hummâ isabet ederse, hummâ ateşten bir parçadır. Onu su ile söndürün. Akarsuya girip akıntıya karşı durup serinlesin ve şu duayı okusun: اللهم اشفِ عبدك وصدق رسولك. Bu uygulamayı sabah namazından sonra, güneş doğmadan önce yapsın. Üç gün süre ile ve her gün üçer defa dalarak bunu yapsın. Üç defada iyileşmezse beş defa, bunda da iyileşmezse yedi defa, bunda da iyi olmazsa dokuz defa yapsın. İnşallah dokuzu geçmez*”¹⁷³ buyurmuştur. “Esmâ’ya titreyen (mev’ûke, hummalı) bir kadın getirildi. O da su istedi. Suyu kadının koynuna döktü ve “Resûlullâh, “*Onu (hummâyı) su ile soğutun, o cehennem ateşindedir*” dediğini nakletti.¹⁷⁴

İbn Mâce, Tıp, 18’in bâb başlığı “Hummâ” olmasına rağmen, yukarıdaki hadislerle yer vermemiş olup iki hadisten birisi; “hummâya sövmemek” gerektiğini zira onunla günahların yok edildiği diğeri de; “hummâyı Allah’ın mümin kuluna musallat edip bununla kulun âhiretteki cehennem azabına kefarete olduğu” ile ilgilidir. Bu durumda, İbn Mâce, hummâ konusunda meseleyi tevekkül, rızâ ve sabır boyutuyla telakki etmiştir diyebiliriz. Fakat yine İbn Mâce, Tıp, 19. Babı yine hummâya ayırmış ve başlığını tıbbî açıdan “باب الحما من فيح جهنم فأبردوها بالماء” olarak belirlemiştir. Buradaki hadisler, “*Hummâ cehennem ateşinden bir parçadır, onu su ile soğutun*”,¹⁷⁵ şeklindedir.

Burada dikkate değer başka bir urum da İbn Mâce’nin hummâ konusuna “باب ما يعوذ به من الحما” diyerek üçüncü başlığı koymasındır. Bu başlığın maksadı da muhtevasında mevcuttur. Bu kısımda musannif, hummâ için dua meselesine yer vermekte ve birinci rivâyette Resûlullâh’ın, hummâ ve bilumum ıstıraplara karşı okunması için ashâbına öğrettiği, “بسم الله الكبير أعوذ بالله العظيم من شر عرق التعار ومن شر حر النار/Büyük Allah’ın ismiyle, kan fişkirtan damarın ve ateşin hararetinin şerrinden yüce Allah’a sığınıyorum)¹⁷⁶ duasını naklederken diğer hadis de “باسم الله أرقيك من كل شر يؤزيك من “Titremesi tutan Hz. Peygamber’e Cibril’in gelerek, “بسم الله أرقيك من كل شر يؤزيك من كل عين اللهم يشفيك/Besmele ile seni üzen her şeye, hasetçinin hasedine ve her türlü nazara karşı sana rukye yapıyorum. Allah sana şifa verir),¹⁷⁷

Hemmâm’ın şüpheinden kaynaklandığı bildirilmektedir. Hadisin diğer tarikleri için bkz. *Buhârî*, “Bed’u’l-Halk”, 10, nr. 3262–3264, “Tıb”, 28, nr. 5723–5726; *Tirmizî*, “Tıb”, 25, nr. 2073–2074. Bu rivâyetlerde sadece “بالماء” geçmekte; “ززم” zikredilmemektedir. Buhârî ve Tirmizî’nin rivâyetlerinde “فيح جهنم” tabir edilirken Tirmizî’nin son hadisinde “فور من نار” denilmektedir. *Müslim*, “Selâm”, V, 59, nr. 82–83’de de “فور (من) نار” denilmiştir.

¹⁷³ *Tirmizî*, “Tıb”, 33, nr. 2084; İbnü’l-Esir, *Câmi’u’l-usûl*, VII, nr. 5653–5654.

¹⁷⁴ *Müslim*, “Selâm”, V, 58, nr. 81. Bu hadisin Ebû Üsâme’den gelen şeklinde “من فيح جهنم” tabiri zikredilmedi denilmektedir.

¹⁷⁵ *İbn Mâce*, “Tıb”, 19, nr. 3471–3473. “Tıb”, 19, nr. 3474. Hadis ise aynı rivâyetin maktûb şeklidir. 3473. Hadisin sonuna ise Resûlullâh’ın, “Ammâr’ın oğlunu ziyarete gittiği ve “اكشف الباس رب الناس إله الناس” diye dua ettiği hususu ilave edilmiştir. 3475. Rivâyette ise İbn Mâce, hadisin değişik lafızdaki tarikini; “الحما كير من كير جهنم فنحوها عنكم بالماء البارد” şeklinde nakletmiştir.

¹⁷⁶ *İbn Mâce*, “Tıb”, 37, nr. 3526.

¹⁷⁷ *İbn Mâce*, “Tıb”, 37, nr. 3527.

diyerek rukye yaptığı rivâyettir. Böylece İbn Mâce, diğer musanniflere nispetle hummâ konusunu, hadislerdeki ayrıntısına göre tasnif etme marifetini sergilemiştir.

Zeytin yağ (الزيت): Zeytinyağı'nın ilaç olarak önerildiği hadislere birkaç örnek şöyledir: “Peygamberimiz zâtü'l-cenb hastalığına karşı zeytinyağı ve vers önerdi”. Katâde de ağzının ağrıyan tarafından ludd yaptırmış olduğunu nakletmektedir. ¹⁷⁸ “Resûlullâh zâtü'l-cenb için el-kustu'l-bahrî ve zeyt ile tedavi olmamızı emretti.”¹⁷⁹

III. Sonuç

Bilim ve sanat dallarının tanınması ve o dalda araştırma yapılması veya o sahaya dair bilgilerin anlaşılması ve aktarılması için lâzım olan vasıtalardan birinin terminoloji/kavramlar haritası olduğu bilinmektedir. Bu durum günümüzde ne kadar geçerli ise o bilim ve sanat dallarının tarihçesi için de önem arz etmektedir. Bu önemine binâen, hakkında şimdiye kadar klâsik ve modern çalışmalar yapılmış olan Tıbb-ı Nebevî'yi daha iyi tanımak ve tanıtmak amacıyla terimlerini ve sağlığa dair rivâyetlerde özel anlamda kullanılmış olan kelimeleri tespit etmek istedik.

Makalenin bütününde kullanılmış olan kelimelerin hepsinin, bilhassa hadislerin vürûd döneminde kavram olarak kullanılmış olduğu iddiasında değiliz. Ancak, ilgili rivâyetlerde aynı şekilde kullanılan, gerek Câhiliyye gerekse Hz. Peygamber zamanında genel kabul görmüş ve kendisiyle ne kastedildiği çoğunluğun malumu olan kelimeleri kavram olarak değerlendirmede bir mahzur bulunmadığı âşikârdır.

Söz kavramlardan açılmışken, yapmış olduğumuz tespitlere ek olarak Resûlullâh'ın ve ashâbının dilinde sağlık anlamında veya sağlık tavsiyelerinde yer almış olan, “akşam öğünü, çorba, bulamaç, cinin bulaşması veya şeytanın şerri” gibi kelimeleri de arz ettik. Zira bunun, söz konusu kelimelerin Tıbb-ı Nebevî hadisleri içerisinde geçme sebeplerine dair anlamlı ve önemli yaklaşımlara veya açılımlara vesile olması muhtemeldir.

Kelimelerin geneli müşterek kullanım durumunda iken bazı kelimelerin, farklı telâffuzlarının ve eş anlamlısının nakledildiği de görülmektedir. Mahallî isimle anılan çoğu hastalıkların tedavisi için Hz. Peygamber'in bir hekim gibi davranmadığı; tecrübî bilgiyle hareket ettiği kanaatindeyiz. Çünkü sahâbîlerin, O'nun bu konulardaki tavsiye veya emrettiği tedavi şekline ve önerdiği ilaca

¹⁷⁸ *Tirmizî*, “Tıb”, 28, nr. 2078. Vers, alaçehre veya Yemen safranı denilen ve Yemen'de çok yetişen bir tür bitkinin adıdır.

¹⁷⁹ *Tirmizî*, “Tıb”, 28, nr. 2079; *İbn Mâce*, “Tıb”, 17, nr. 3467; *Taberânî*, *Kebîr*, V, 202, nr. 5090; *Hâkim*, *Müstedrek*, V, 284–285, nr. 7520–7523; *İbnü'l-Esir*, *Câmi'u'l-usûl*, VII, nr. 5662. Süyûtî, *Cem'u'l-cevâmi'*de nakletmiştir.

yönelik soru sormadıklarını görüyoruz. Eğer bu öneriler sadece Hz. Peygamber'in bildiği ama ashâbın bilmediği şeyler olsaydı, ilacın mahiyeti, nerede yetiştiği, hangi hastalık için ve ne kadar kullanacaklarına dair mükerrer ve detaylı sorular da sormaları beklenirdi. Resûlullâh'ın sağlığı koruma esasına bağlı olarak önerdiği ilaçlar ve tedavi şekline rağmen, bazı hastaları hekime göndermesinin, tedavi meselesinin, nübüvvet ve risâletin gereği olmadığını göstermede yeterli olduğunu düşünüyoruz. Zaten yapılan tetkikler sonucunda Resûlullâh'ın tavsiyeleri arasında, hekimlik mesleğinin gereği olan teşhis, hastalıkların tanımı, tarifi ve sebepleri, ilaçların muhtevası, hassaları ve terkibi gibi konulara dair bilginin bulunmadığı görülmüştür. Hadislerde sağlık açısından faydalı olduğuna işaret edilen, yemek türlerinden nebâtî (drog) vasıtalarına ve hacâmat, dağlama, pansuman ve iltihaplı organın sıkılarak boşaltılması denemelerinin, rivâyetler arasında ihtilafa yer kalmayacak şekilde nakledilmesi, bunların genel kabulde uygulandığını göstermektedir. Şu kadar var ki, Resûlullâh bunların veya uygulanma şekillerinin bir kısmını, itikâdî mülâhazalarla değil, insana eziyet verici olması nedeniyle tasvip etmeyerek, buna mukabil birçok bitkisel ve hayvansal ilaçların kullanımını teşvik etmiştir.

Kütüb-i Sitte başta olmak üzere, bu merkezde teşekkül etmiş olan şerh ve derlemecilik devri eserlerinden câmi' ve zevâid kitaplarının verdiği kavramsal çerçeve, konuyla ilgili diğer hadislerin genelini temsil edebilecek miktarı oluşturmaktadır. Bunlar dışında elde edilecek veriler, ya mevcudun tekrarı ya da genel manzarayı değiştirmeyecek ilaveler kabilindedir. Bahsedilen sınırlı kaynakların en sahih veya mu'teber kaynakçayı teşkil ettiği kabul edilecektir. Bu eserler çerçevesinde derlenmiş kelime ve kavramlar ile bunların yer aldığı hadislerin büyük oranda sahih rivâyetler olduğunu müşahade edilmektedir.

“Hadislerde Geçen Şifalı Yöntemler ve İlaç Adları”

Özet: İslâm'ın ilk asırlarından günümüze kadar hakkında eser yazılmış ve ilgi çekmiş konulardan birisi de Tıbb-ı Nebevî adıyla bilinen, Hz. Peygamber'in sağlıkla ilgili söz ve uygulamalarıdır. Buna rağmen hadislerde geçen sağlık terimlerini, derli toplu tanıtan lügat tarzı çalışmalara rastlanmamaktadır. Bu konuda yazılmış olan Arapça veya Türkçe çalışmalarda ise, ilgili kavramların yer aldığı hadislere yeterince atıfta bulunulmadığı; o kavramla ilgili bir veya iki hadisle yetinildiği görülmüştür. Hâlihazırdaki çalışmada, başka yorum ve ilâvelere yer vermeksizin hadislerde geçen tıbbî terimlerin hadis kaynaklarını tespit etmekle yetinilmiştir. Bu çerçevede aynı kavramın geçtiği hadisin farklı tarikleri veya bağlantıları varsa onlar da müstakil birer hadis olarak kabul edilerek kaynaklarına işaret edilmiştir.

Atıf: Veli ATMACA, “Hadislerde Geçen Şifalı Yöntemler ve İlaç Adları”, *Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD)*, IX/1, 2011, ss. 67–94.

Anahtar Kelimeler: Tıbb-ı Nebevî, hacâmat, dağlama, hurma, çörek otu, bal.